

І. В. Середа

ПСИХОЛІНГВІСТИКА

**Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів із вивчення курсу**

Миколаїв 2025

Рецензенти:

Астремська І. В., доктор психологічних наук, професор кафедри психології ННМІ Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Гладишев В. В., доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти МОІППО;

Рускуліс Л. В., доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри української мови, літератури та методики навчання НУК ім. адмірала Макарова.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
НУК імені адмірала Макарова, протокол № 6 від 27.06.2025 року.*

Середа І. В.

Психолінгвістика: Психолінгвістика : навч.-метод. посіб. для самот. роботи студ. із вивчення курсу / І. В. Середа. - Миколаїв : НУК імені адмірала Макарова, 2025. - 148 с.

У навчально-методичному посібнику представлені рекомендації щодо самотійної роботи студентів з вивчення курсу «Психолінгвістика» для студентів 3, 4 курсу спеціальності А6 Спеціальна освіта. Висвітлено базові теоретичні аспекти з відповідних тем курсу. Наведено плани практичних занять. Запропоновано завдання для самотійної роботи студентів та перевірки їх знань із курсу. У додатках подано матеріали практичного характеру.

Видання буде корисним викладачам та студентам при вивченні курсу «Психолінгвістика».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
----------------	---

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУРСУ

1.1. Психолінгвістика як наука й навчальна дисципліна.....	6
1.2. Мовленнєва діяльність та види мовлення.....	10
1.3. Етнопсихолінгвістика	36
1.4. Розвиток мовлення в онтогенезі.....	44
1.5. Психофізіологічна структура процесу письма.....	62
1.6. Комунікативний акт та закони успішної комунікації.....	69
1.7. Теорія мовленнєвих актів.....	75
1.8. Теорія мовленнєвого впливу.....	80

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКУМ ІЗ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

2.1. Практичні роботи.....	85
----------------------------	----

РОЗДІЛ 3.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З КУРСУ

3.1. Карта самостійної роботи студента.....	100
3.2. Питання для самоперевірки та підготовки до заліку.....	102
3.3. Контрольні завдання для перевірки знань з курсу.....	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106
ДОДАТКИ.....	112

ПЕРЕДМОВА

Важливу роль у контексті модернізації системи спеціальної освіти відіграє компетентність майбутніх спеціальних педагогів в оволодінні навичками застосування психологічних підходів і методів у діагностиці розвитку і корекційному супроводі дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, з порушеннями мовлення. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів із вивчення курсу «Психолінгвістика» - це спроба автора реалізувати зазначені методичні аспекти у професійній підготовці майбутніх спеціальних педагогів.

У навчально-методичному посібнику представлені рекомендації щодо самостійної роботи студентів із вивчення варіативного курсу «Психолінгвістика» для студентів 3, 4 курсу бакалаврату спеціальності А6 Спеціальна освіта. Зміст посібника складений відповідно до чинної програми курсу в обсязі 3 кредитів.

Метою курсу є опанування теоретичних засад процесу породження та сприйняття мовлення, а також психологічної зумовленості мовних явищ, механізмів впливу мови на свідомість і поведінку людини, засвоєння законів успішної мовленнєвої комунікації. Важливими аспектами вивчення дисципліни є: засвоєння особливостей розвитку мовлення в психічному онтогенезі людини, теоретичні моделі породження і сприймання мовлення, складові і характеристики мовленнєвого акту, прикладні аспекти застосування психолінгвістичних методів.

Матеріал викладено кількома блоками, які містять: теоретичні основи курсу, практикум із психолінгвістики, завдання для самостійної роботи студентів, додатки з практичними матеріалами та прикладами виконаних творчих завдань.

Видання буде корисним викладачам та студентам при вивченні курсу «Психолінгвістика», а також широкому колу спеціальних педагогів і психологів для здійснення діагностико-корекційного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУРСУ

1.1. Психолінгвістика як наука й навчальна дисципліна

Сутність, предмет і завдання психолінгвістики

Значення мови та розмаїття її функцій у суспільстві зумовлені тісними зв'язками і взаємообумовленістю з мисленням і психічною діяльністю людини. Дослідження відповідних зв'язків зумовило взаємодію мовознавства з соціальними та психологічними науками, а також виникнення цілого ряду нових наукових напрямів і дисциплін, зокрема, психолінгвістики.

Психолінгвістика – це: 1) наука, що вивчає процеси словотворення, сприйняття і формування мовлення у співвідношенні з системою мови;

2) наука про мовленнєву діяльність людей у психологічних та лінгвістичних аспектах, зокрема експериментальне дослідження психічної діяльності суб'єкта в засвоєнні та використанні мови як організованої та автономної системи.

Мета психолінгвістики - опис та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як психічних феноменів із урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистості.

Психолінгвістика охоплює три системні галузі: виробництво мови (мовлення); сприйняття мови (мовлення); формування мови (мовлення) у процесі розвитку особистості дитини. Вона досліджує не лише мовлення суб'єкта в нормальному стані, а й у стані емоційної напруги, зміненому стані свідомості, патологічних психічних станах. У фокусі уваги психолінгвістики - індивід у комунікації. Одним із основних

положень психолінгвістики як когнітивної дисципліни є когнітивна обробка інформації, що надходить з органів чуття, яка відбувається на основі сформованих у індивіда ментальних репрезентацій.

Об'єкт психолінгвістики в різних її школах і напрямках визначається по-різному. Але практично у всіх визначеннях представлені такі характеристики, як процес, суб'єкт і адресат мовлення, мета, мотив/потреба, зміст мовного спілкування, мовні засоби.

Предметом психолінгвістики є мовна діяльність людини, процеси творення, сприйняття і формування мови і мовлення.

Психолінгвістика - міждисциплінарна галузь, яка складається з досліджень різних сфер, зокрема, психології, когнітивістики, мовознавства, логопедії, дискурсивного аналізу. Вона перебуває в тісних контактах з нейролінгвістикою, когнітивною психологією, інформатикою, теорією і практикою штучного інтелекту, соціальною психологією, соціолінгвістикою, прагмалінгвістикою. З'являються нові дисципліни стикового характеру: етнопсихолінгвістика, соціопсихолінгвістика, психолінгвістика тексту і т.п.

Таким чином, психолінгвістика – це наука про закономірності породження і сприйняття мови. Вона вивчає процеси творення, а також сприйняття і формування мови в їх співвіднесенні з системою мови.

Основні концепції психолінгвістики

Поняття "Психолінгвістика" запровадив американський психолог Н. Пронка в статті "Мова і психолінгвістика". Датою народження психолінгвістики як самостійної науки вважається 1953 рік, коли Комітетом з лінгвістики і психології Дослідницької ради з соціальних наук в Університеті Індіана (США) під керівництвом психологів Ч. Осгуд, Дж. Керролл і літературознавця, лінгвіста й етнографа Т. Сібеока був організований міжуніверситетський семінар відповідної тематики.

Джерелами психолінгвістики є: дескриптивна лінгвістика, біхевіористська психологія та математична теорія комунікації. Перший

варіант психолінгвістики, створений психологами-біхевіористами, орієнтувався на психологію мови і мав певні недоліки. Так, об'єктом аналізу було переважно ізольоване слово, а предметом – причинно-наслідкові зв'язки між словами, передусім, у вербальній пам'яті людини. Схема аналізу: стимул–реакція - пояснювала асоціативний зв'язок між ними, а в якості експериментальної методики застосовувався переважно асоціативний експеримент. Незважаючи на це, психолінгвістику можна вважати якісно новим етапом у дослідженні мовної діяльності, з новими методологічними схемами аналізу людської комунікації. Опора на біхевіоризм дозволила створити нову предметну область дослідження відносин між структурою повідомлення та якостями індивіда та прийти до розуміння, що в нашій мові відображаються наші психічні властивості і структура вербальних відносин залежить від нашої психіки.

На відміну від концепції Ч. Осгуда, яка ґрунтувалась на складному комплексі психолінгвістичних проблем, асоціанізмі та психічному механізмі й включала в єдину концепцію елементи з різноманітних підходів, концепція Дж. Міллера, по суті, була проєкцією лінгвістичної моделі у психіку. Саме в міллеровського напрямку з'явилося поняття «перевірка психологічної реальності лінгвістичної моделі». Найважливіша відмінність цього напрямку в американській психолінгвістиці полягає в тому, що був подоланий атомізм (базування на аналізі окремих слів), запропонований біхевіористською концепцією.

Згідно підходу школи Н. Хомського, вивчення мови - це не оволодіння окремими мовними елементами, а засвоєння системи правил формування осмисленого висловлювання. Отже, було змінено уявлення про ступінь складності мовних реакцій, але залишилася непорушною біхевіористська ідея реактивності.

Концепція Д. Слобіна ставить під сумнів основну ідею Хомського щодо "мовної здатності", наголошуючи, що в мовному механізмі людини існує ланка, яка здійснює змістовну оцінку мовної інформації незалежно

від аналізу мовної структури пропозиції. У подальших дослідженнях, в основному присвячених дитячій мові, поглиблюється цей підхід, пов'язуючи закономірності засвоєння мови з домовними формами поведінки та розглядаючи психолінгвістичні закономірності як окремий випадок загально психологічних.

Методи психолінгвістичних досліджень

Психолінгвістика за предметом дослідження близька до лінгвістики, але за методами дослідження ближче до психології. Виділяють кілька груп дослідницьких методів, використовуваних в цій науці: організаційні, емпіричні, обробні, інтерпретаційні.

За допомогою організаційних методів проводиться психолінгвістичне дослідження закономірностей формування і здійснення мовної діяльності; до них відносяться порівняльний, лонгітюдний і комплексний методи. Суть порівняльного методу полягає в зіставленні різних груп досліджуваних або різних (але взаємопов'язаних між собою) сторін мовленнєвої діяльності.

Емпіричні методи передбачають, насамперед, використання дослідження мовних та письмових помилок, а також спостереження за мовною поведінкою обстежуваних. В якості прикладу методу самоспостереження можна навести відоме спостереження Альберта Ейнштейна за процесом свого теоретичного мислення, в якому, за словами вченого, немає слів; слова важко підшукуються ним для опису вже завершеного розумового процесу. До емпіричних методів відносяться також бесіда, анкетування, запитальники, тести і ряд інших. До експериментальних методів відносяться різні види лабораторного, природного, психолого-педагогічного та інших експериментів.

Методи обробки – це різноманітні статистичні методи, метод опису отриманих даних дослідження.

Особливе місце в психолінгвістиці займають інтерпретаційні методи. Найбільш відомим є асоціативний експеримент, що вивчає

безпосередньо значення слів паралельно з асоціаціями на них. Методика доповнення чи завершення (речення, тексту) вперше була використана американським дослідником У. Тейлором в 1953 році, коли піддослідним пропонувалося відновити текст, вставивши пропущенні слова. До методів опосередкованого дослідження семантики відносять визначення піддослідними істинності чи помилковості значення певних слів.

1.2. Мовленнєва діяльність та види мовлення

Мова і мовлення, їх значення у спілкуванні

Мова – суто людський засіб спілкування в духовному і практичному житті людини і є системою знаків для передавання, приймання і використання інформації. Мова (зовнішня і внутрішня) – це спосіб існування мислення. Людська мова, на відміну від мови знакової взаємодії тварин, оперує поняттями.

Формою існування мови є мовлення. Мовлення – це реалізація мови людьми в процесі спілкування, тобто процес реалізації мовної діяльності. Мовлення – акт вживання людиною мови для спілкування.

Мовне спілкування між людьми завжди здійснюється певною мовою і підкоряється її законам. Ці закони визначають основу мовного спілкування, їхнє порушення значно ускладнює спілкування.

Отже, мова, спілкування й мовлення взаємопов'язані. Мовлення неможливе без мови, а мова створена для того, щоб здійснювати процес спілкування. Мова є спільною для всіх, хто нею послуговується, а мовлення завжди індивідуальне, оскільки мовні засоби кожен з нас застосовує, добирає по своєму.

Мова людини виконує цілий ряд функцій. Наприклад, емоційно виразну функцію, що дозволяє передавати ставлення людини, яка передає інформацію, до того, що повідомляється. Функція повідомлення є проявом

основного призначення мови – передавати інформацію. Вона полягає в передачі думок, виражених словами, фразами, невербальними засобами, іншим людям. Завдяки мові люди сприймають і усвідомлюють інформацію, що повідомляється їм. Функція повідомлення яскраво виражається в таких формах мови, як пояснення, виклад, роз'яснення.

Основним універсальним засобом спілкування людей, висловлення їх думок, почуттів є мова (усна і письмова).

За допомогою мови ми здобуваємо знання, зберігаємо їх у нашій пам'яті, передаємо їх іншим. Учені виділяють такі функції мови у спілкуванні:

- засіб існування, передавання й засвоєння суспільно історичного досвіду;
- засіб інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, уява);
- універсальний засіб передачі інформації, тобто слова, словосполучення, речення, тексти є вербальними засобами передачі інформації.

Розвиток і збагачення мови відбувається у процесі спілкування. Якщо мовленнєва діяльність засобами певної мови припиняється, мова стає мертвою. Мова живе тільки в мовленні й спілкуванні.

Різновиди мовлення та мовленнєва поведінка

Процес обміну думками здійснюється у вигляді зовнішнього мовлення. Воно поділяється на монологічне (усне і писемне) й діалогічне.

Усне мовлення – звучне мовлення, яке сприймається людиною на слух. Монологічне мовлення – це таке мовлення, коли говорить одна особа, а решта сприймає її промову. Монологічне усне мовлення відбувається в присутності аудиторії – слухачів. Його метою є певний вплив на аудиторію.

Діалогічне мовлення – мовлення між двома або кількома співрозмовниками. Діалогічне мовлення характерне для співбесіди, розмови, передбачає чергування ролей мовця і слухача.

Письмове мовлення – це особливий вид мовлення, що дає змогу спілкуватися з відсутніми співрозмовниками. Писемне мовлення відбувається без співбесідника, або слухача. Цілком визначається суб'єктом – самим мовцем. Виклад інформації повністю спирається на засоби мови (не можна використати жести, міміку, ситуацію тощо). За походженням усне мовлення виникає у спілкуванні з дорослим, а писемне – в результаті навчання. На відміну від усного, писемне з самого початку вимагає свідомого, довільного аналізу засобів його вираження. Це мовлення максимально довільне і розгорнене.

Мовне спілкування здійснюється в часі і просторі. Усна форма мови визначається часом, письмова мова - простором. Простір статичний, отже, письмова мова статична. Звуки мови, реалізуючись в часі, динамічні, отже, усне мовлення динамічне.

Особливий вид мовленнєвої діяльності – внутрішнє мовлення. Воно виникає із зовнішнього, характеризується беззвучністю, максимальною згорненістю, ситуативністю, узагальненістю, словесною фрагментарністю, недосяжне сторонньому спостерігачеві. Людина користується ним, коли розмірковує про щось подумки, планує свої дії, не виловлюючись вголос і не записуючи на папері, не контактуючи з людьми.

Мовлення в конкретній ситуації – це мовленнєва поведінка. Вона передбачає усвідомлення людиною особливостей цієї ситуації й своєї ролі в ній. Відповідно своє мовлення людина модифікує відповідно до ролі. Але навіть у цьому випадку для мовця існує вибір сказати так чи інакше. Мовець переслідує різноманітні комунікативні завдання: погодитися чи відмовитися, порадити, попередити, зажадати, попросити, дозволити, засумніватися, подякувати і т.д. У залежності від цього виникають висловлення 3 типів: повідомлення, спонування, питання.

Свідомість мовця зосереджена на змісті, логіко композиційному структуруванні тексту, пам'ять видає найбільш придатні лексичні варіанти, інтуїція (кількаразове повторення досвіду в подібних умовах)

допомагає граматично правильно побудувати речення й озвучити його відповідно до норм вимови, мовне чуття дозволяє визначити стиль, психологічне орієнтування змушує враховувати реакцію слухачів. Труднощі говоріння полягають у тому, що всі перераховані вище операції потрібно виконувати одночасно. При відсутності мовного автоматизму спостерігається розчленований механізм генерації висловлення.

Мовлення у педагогічній діяльності

Вираз «мовлення вчителя» («педагогічне мовлення») вживають, коли мова йде про усне мовлення педагога. Під усним мовленням розуміють як сам процес говоріння, створення усних висловлювань, так і результат цього процесу – усні висловлювання.

Педагогічне мовлення має на меті забезпечити:

- продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом та вихованцями;
- позитивний вплив вчителя на свідомість, почуття учнів з метою формування, кореляції їх переконань, мотивів діяльності;
- повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання;
- раціональну організацію навчальної та практичної діяльності вчителя.

З виразом «педагогічне мовлення» тісно пов'язане поняття «комунікативна поведінка вчителя», тобто така організація мовлення і відповідної йому поведінки вчителя, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів та учнів, на характер їх взаємовідносин, на стиль їх роботи.

Для характеристики комунікативної поведінки вчителя мають значення:

- тон мовлення;
- виправдане використання оціночних суджень;

- манера спілкування з учнями;
- характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення.

Усне мовлення вчителя існує в двох різновидах:

- монологічне мовлення (розповідь, шкільна лекція, коментар, тлумачення (правил, знаків, термінів), розгорнуті оціночні судження (мотивація шкільної оцінки під час оцінювання знань; оцінка поведінки, поза-навчальної діяльності учня);
- діалогічне мовлення (бесіди з учнями, які побудовані в формі питань та відповідей).

Окрім того, у шкільній практиці виникають ситуації, коли необхідно обмінятися привітаннями, оцінками, висловлюваннями між учнями та вчителями під час зустрічі, а також спільне обговорення певних навчальних проблем, вчинків, норм поведінки. У таких ситуаціях спостерігається переплетення форм усного мовлення.

Щоб сприяти успішному виконанню педагогічних завдань, мовлення вчителя повинне відповідати певним вимогам, тобто мати певні комунікативні якості. Так, вимога правильного мовлення педагога забезпечується його нормативністю (відповідністю мовлення педагога до норм сучасної літературної мови – акцентологічних, орфоепічних, граматичних та інших), точністю слововживання; вимога виразності мовлення – його образність, емоційність, яскравість.

Взагалі, поняття культури мовлення вчителя визначається такими його комунікативними якостями:

- правильність;
- термінологічна точність;
- доречність;
- лексичне багатство;
- виразність;
- чистота.

Якщо звернутися до робіт учених, що досліджують проблему комунікативних якостей педагогічного мовлення, то можна уявити собі ідеальну модель мовлення сучасного вчителя: це правильне мовлення, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле; мовлення яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів; мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені його педагогічними функціями.

Основні педагогічні функції мовлення вчителя:

- забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань;
- забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів;
- забезпечення продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями.

Особливості усного педагогічного мовлення як одного з видів мовлення публічного:

- адресний характер мовлення вчителя (воно звернене до учнів);
- зміст такого мовлення приймається учнями з двох каналів – звукового (через слово, інтонацію) та візуального (через міміку, жести, рухи вчителя);
- імпровізаційний характер усного педагогічного мовлення.

Культура мовлення – широке і об'ємне поняття, але передусім це грамотність побудови фраз, простота і зрозумілість викладу, виразність, яка досягається вмінням дібрати потрібні слова та синтаксичні конструкції та активним використанням основних компонентів виразності усного мовлення – тону, динаміки звучання голосу, темпу, пауз, наголосів, інтонації, дикції, правильна вимова слів, правильне використання спеціальної термінології, не багатослів'я.

Безсумнівно, для успішності професійної діяльності вчителя необхідними є такі риси його мовлення, як бездоганна дикція, дотримання всіх орфоепічних норм сучасної української літературної мови, добре поставлений голос, уміння керувати диханням, тобто професійне володіння технікою мовлення. Не можна собі уявити живого мовлення без інтонації. Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражено й так само сприйнято слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мовлення (системи його звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, ритму й голосового тембру).

Практичні навички «декодування» інтонації співбесідника, вміння використовувати акустичні засоби впливу на слухачів є необхідними для ефективного професійного спілкування. Варто зауважити, що штучно створена інтонація помічається слухачами одразу, саме природність інтонації, її відповідність ситуації спілкування є її головними комунікативними перевагами.

Аналізуючи мовлення педагога, часто використовують вираз «комунікативна поведінка».

В сучасній науковій літературі під комунікативною поведінкою розуміють таку організацію мовлення й відповідно до нього невербальної поведінки вчителя, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності.

Комунікативна поведінка вчителя оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, Які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані.

Педагогічна ефективність комунікативної поведінки вчителя передусім залежить від того, який стиль спілкування притаманний учителеві, які в нього установки на взаємодію з учнями, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення.

У вчителів, стиль спілкування яких з учнями будується на основі дружнього ставлення до них, комунікативна поведінка завжди спрямована на встановлення особистісного і пізнавального контакту, створення ситуації спільних роздумів і переживань.

Отже, рівень майстерності мовленнєвої діяльності вчителя визначається рівнем культури його мовлення і спрямуванням його комунікативної поведінки.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них виступають такі:

1) комунікативна – встановлення і регуляція взаємовідносин між учителем і учнем, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів. Це одна з провідних функцій мовлення педагога. Її мета – допомогти вчителю налагодити взаємодію зі своїми вихованцями, побудувати виховання (навчання) на засадах співробітництва і співтворчості.

2) психологічна – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому.

Тут йдеться про ситуації, коли виникає потреба психологічно захистити учня: підкреслити повагу до нього як особистості, піднести його авторитет, зняти страх перед можливою невдачею, заохотити зусилля для досягнення успіху. Мовлення вчителя в цих ситуаціях може бути тим інструментом, за допомогою якого знімається невпевненість учня в собі, ініціюються його активність, творчість,

вселяється віра в можливості самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності. Вибір мовленнєвих моделей учителем тут здійснюється не з позиції "ти повинен", "зобов'язаний", а з позиції "ти маєш право".

3) пізнавальна – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань.

Матеріал, що його викладає вчитель, нерідко закріплюється надовго в пам'яті учнів саме завдяки особливостей його мовлення: зберігаються емоційне забарвлення голосу вчителя, його інтонації, ритміка, характер вимовляння окремих слів. Але педагогічна доцільність мовлення вчителя полягає в тому, щоб не тільки передати учням знання, а й сформувати в них емоційно-ціннісне ставлення до знань, викликати потребу керуватися цими знаннями у своєму житті, зробити їх основою власних переконань. Розв'язати це завдання вчитель зможе лише тоді, коли він буде не просто передавати інформацію, а й впливати на свідомість, почуття учнів, спонукати їх до співроздумів, співпереживань під час сприйняття навчального матеріалу.

4) організаційна – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. Вона підкреслює роль мовлення вчителя у розв'язанні таких завдань уроку, як організація ефективного навчального слухання учнів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності, творчого робочого самопочуття учнів на уроці.

У розв'язанні цих завдань велике значення має мовлення вчителя, стиль його комунікативної поведінки на уроці.

За яких умов мовлення вчителя може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань?

По-перше, професійне мовлення вчителя повинно відповідати вимогам культури мови. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури. Його умовою є знання мови, адже мовлення є засобом існування, використання мови.

По-друге, професійне мовлення вчителя має бути своєрідною «словесною дією», мета якої – здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу на учнів. Слово справжнього вчителя переконує, навіює, викликає в учнів відповідні почуття, формує їхнє ставлення до того, про що він говорить.

Третя умова ефективності професійного мовлення вчителя – його спрямованість, зверненість до учнів.

Головна мета спрямованості мовлення - викликати учнів на діалог з учителем, залучити їх до співпраці, створити атмосферу співроздумів і співпереживання. Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення вчителя є також володіння його технікою.

Засоби спілкування

Мовець використовує засоби спілкування (звуки, слова та їхні форми, сталі звороти, моделі речень, тексти) для передавання певного змісту, до якого можуть входити, крім думок, почуття й волевиявлення.

Основними засобами, які використовуються у міжособистісному спілкуванні, є вербальні (словесні) та невербальні (міміка, пантоміміка, виражальні рухи тіла).

Вербальні засоби – найважливіші компоненти спілкування, оскільки вони головні носії повідомлень. Вони передбачають використання живого слова для передачі інформації. Тільки людина здатна вербалізувати власні почуття, емоції, поведінку за допомогою слова, і фактично саме це виводить її на найвищий ступінь розвитку

порівняно з іншими представниками тваринного світу. Тож мова, мовлення є явищем не лише лінгвістичним, але й суспільним, психологічним та естетичним. Мова охоплює всі сфери суспільного життя: науку, освіту, мистецтво тощо.

У ході суспільного розвитку виокремилися різні види мови: внутрішня, зовнішня, діалогічна, монологічна, літературна, письмова, штучні мови та ін.

Внутрішня мова – це мова подумки, для себе. Наприклад, розв'язуючи певну проблему чи завдання, людина розмірковує, проте її думок ніхто не чує. Відмінністю такого виду мови є те, що її не чують інші люди, вона зрозуміла лише її автору. Зовнішня мова ще називається усною, саме її чує людина, що перебуває поруч із мовцем. Цей різновид мовлення сприймається співрозмовниками на слух. Така мова вважається більш економною, оскільки потребує менше слів.

Діалогічна або розмовна мова – повсякденна мова, яка містить діалектні та жаргонні вирази, що використовуються в певній місцевості або представниками певної професії. Монологічна мова промовляється однією людиною при звертанні до іншої. Наприклад, пояснення вчителя, відповідь учня, промова диктора тощо. Така мова складна за своєю структурою, потребує попередньої підготовки. Вона є довготривалою і її не прийнято переривати репліками інших.

Літературна мова – мова, яка відповідає певним нормам, і свідчить про певний рівень мовної культури промовця. Письмова мова дає змогу спілкуватися за допомогою різноманітних письмових джерел (документи, книги тощо) з представниками минулих та майбутніх поколінь. Штучні мови створені з різною метою самими людьми. Приклади: азбука Морзе, мова глухонімих, есперанто, комп'ютерні мови.

Важливе значення у процесі комунікації відіграє акустична система мови, до якої відносять: якість голосу (тембр, висоту, тональність, голосність), інтонацію, темп мовлення, наголоси.

Темп мовлення може бути дуже повільним, швидким, дуже швидким. Від нього часто залежить те, як слухатимуть мовця. Так, відомий режисер К.С. Станіславський (1953) образно зазначав, що порожнє слово сиплется, як горох із решета, насичене ж слово повертається повільно, наче куля, наповнена ртуттю.

Дослідження Нормана Міллера і його колег з університету Північної Каліфорнії виявили, що відчуття правдивості у слухачів зростає, коли людина говорить швидко. Жителі Лос-Анджелеса, які слухали записи промов з теми «Небезпека вживання кави», оцінювали тих, хто говорив швидко (близько 190 слів за хвилину), як більш об'єктивних, інтелігентних і ерудованих, ніж ті, які говорили повільно (близько 110 слів за хвилину). До того ж швидко вимовлені повідомлення вважались більш переконливими.

Коли рекламу прискорювали на 25 %, слухачі розуміли її, добре, як і раніше, й оцінювали того, хто говорить, як більш щирого й інтелігентного, а саме повідомлення вважали більш цікавим. Тобто, нормальна швидкість мовлення в 140-150 слів за хвилину може бути майже подвоєна, перш ніж почне знижуватися розуміння її слухачами. Цікаво, що президент США Джон Ф. Кеннеді, відомий як винятково ефективний оратор, іноді міг прискорювати темп своєї промови до 300 слів за хвилину. З т. з. американців швидкий темп мовлення не дає слухачеві часу зробити ефективні висновки, а також відкидає будь-які небажані думки.

Отже, педагогові важливо навчитися говорити не занадто швидко, але й не дуже повільно, щоб усім було зрозуміло. Однак у деяких випадках краще говорити повільно (якщо потрібно щось

пояснити або якщо розмовляєш із людиною, яка погано розуміє твою мову, та ін.) або, навпаки, швидко (якщо співрозмовники поспішають).

Тон мовлення визначають як забарвлення голосу, з яким вимовляються ті чи інші слова промови. Це допомагає людині краще передати свої думки і почуття. Тон може навіть змінити зміст промови, додавши йому протилежного змісту. Наприклад, спробуйте вимовити слова «так» і «ні» різним тоном (весело, сумно, здивовано, зі злістю тощо) і ви відчуєте різницю.

Ще одним виразником людських почуттів є голос. Голосність змінює мову досить суттєво: від дуже тихої, тихішої, ніж звичайно, до голосної, дуже голосної, до крику. Коли людина говорить занадто голосно або дуже тихо, слухати її неприємно – погано чути і важко зрозуміти. Однак у деяких ситуаціях, навпаки, потрібно говорити дуже тихо (якщо в будинку хтось хворіє, відпочиває або працює; в закладах культури: музеї, на концерті, під час вистави в театрі та ін.) або дуже голосно (якщо виступаєте перед великою аудиторією, або потрібна допомога, хтось заблукав тощо).

У звичайній обстановці слід говорити з нормальною гучністю, щоб всім було добре чути. Дослідниками і практиками підмічено, що спокійний і впевнений голос знімає напруження і підвищує інтерес слухачів, а «напружене», швидке і голосне мовлення може сприйматися як ознака агресії. Тихим голосом, зазвичай, розмовляють боязкі, невпевнені у собі люди. Неприємне враження залишає людина, яка під час розмови декламує заздалегідь завчені фрази. Навряд чи така промова зможе викликати довіру.

Якось відомий французький письменник помітив, що є всього лише один спосіб написати слово «ні» і слово «так», але існує тисяча способів вимовити їх. За допомогою тембру голосу, інтонації можна «так» вимовити з негативним відтінком, а слово «ні» у позитивному

значенні. Пригадайте, наприклад, відому фразу: «Їсти подано!», з якої багато хто з акторів починав свою театральну кар'єру. Якщо у вас вийде промовити її хоча б з 10-ма різними відтінками, це означає, що ви добре володієте власною акустичною системою.

Основними характеристиками усного мовлення є його емоційно-естетичні, біофізичні, індивідуально-особистісні, соціально-професійні, національні особливості.

Емоційно-естетичні особливості відображають емоційне ставлення людини до предмета розмови, її бажання розмовляти з певної теми. Біофізичні особливості дозволяють визначити вік, стать, темперамент, внутрішній стан промовця. Експерти, наприклад, прослуховуючи запис розмови, здатні визначити вік того, хто говорить, з точністю до одного року. У такий спосіб можна також оцінити стан здоров'я людини, причому не лише тимчасові його розлади, наприклад, застуду, а й діагностувати хронічні захворювання. Індивідуально-особистісні ознаки відрізняють одну людину від іншої. Саме завдяки їм ми можемо з легкістю впізнати голос знайомої людини у телефонній розмові, навіть якщо вона не представилася. На ці ознаки спираються пародисти, копіюючи чиєсь мовлення.

Соціально-професійні показники пов'язані з професією, з соціальним статусом людини в суспільстві. Наприклад, часто доводиться чути: «Говорить, як начальник», «Повчаєш, як учитель». За голосом можна зрозуміти, як людина ставиться до себе. Так, впевнена у собі і своїй справі людина, говорить ритмічно, правильними і завершеними фразами. Національно-соціальні характеристики голосу розрізняються за акцентом народів різних країн світу: українців, французів, англійців тощо. Навіть якщо ви не знаєте цих мов, зможете відрізнити, наприклад, німця від грузина або італійця від естонця. Ця характеристика є мимовільною, підсвідомою і формується ще в

ранньому дитинстві. Навіть знаючи мову досконало, дуже важко буває позбутися акценту. За таким же принципом формуються відмінності у мові міських та сільських жителів.

Мовлення – не єдиний спосіб спілкування. Важливою складовою процесу спілкування є невербальна комунікація. Люди обмінюються інформацією й за допомогою інших засобів – жестів, міміки, погляду, пози, рухів тіла, які часто поєднуються в різних комбінаціях. На думку американських учених, для формування першого враження від співрозмовника важливими є перші чотири хвилини зустрічі, а деякі вважають, що досить і двох хвилин.

Невербальні (несловесні) засоби спілкування – це система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми. Вона містить у своєму складі різні знакові системи: оптико-кінетичну, пара- та екстралінгвістичну, просторово-часову, контакт «очі в очі», які мають свої особливості.

Оптико-кінетична система використовує жести, міміку, пантоміміку. Її можна представити як сприймання загальної моторики різних частин тіла (обличчя – міміка, рук – жестикуляція, пози – пантоміміка). Моторика відображає емоційні реакції людини під час спілкування. У науці виокремилась особлива галузь, яка досліджує ці проблеми – кінесика.

Кінетичні невербальні засоби є найважливішими у спілкуванні. Серед них важлива роль відводиться міміці. Міміка – це експресивні рухи м'язів обличчя, що виражають психічний стан, почуття, настрій людини в певний момент часу.

З мімікою тісно пов'язаний візуальний контакт, тобто погляд, що становить важливу частину спілкування. Розрізняють діловий, світський та інтимний погляди залежно від локалізованої спрямованості на співрозмовника.

Жести – це виражальні рухи рук, що передають внутрішній стан людини. Поза – це мимовільна або зумисна постава тіла, яку приймає людина. Хо́да людини, тобто стиль пересування, теж належить до важливих невербальних засобів спілкування. За ходою можна впізнати емоційний стан співрозмовника – гнів, страждання, гордість, щастя.

Окрему систему становлять ритміко-інтонаційні невербальні засоби: інтонація, гучність, темп, тембр, тональність.

Екстралінгвістична знакова система передбачає включення до мовленнєвого процесу пауз, інших нелінгвістичних компонентів (сміх, плач, зітхання, покашлювання), зміну темпу мовлення. Ці засоби доповнюють словесні висловлювання.

Проксеміка – це не тільки відстань між спілкувальниками, а й конфігурація, яку вони творять.

Паралінгвістична система – це система вокалізації мовлення. Вона характеризується якістю голосу, його діапазоном, тональністю і виражає почуття та емоційний стан того, хто говорить. Так, спокійний і упевнений голос знімає напругу, пробуджує інтерес, а дратівливий сприймається як прояв агресивності.

Таким чином, серед основних видів невербальних засобів спілкування виділяють такі:

Візуальні: кінесика (хода, рухи рук, голови, ніг, тулуба); вираз очей та обличчя; поза, постава, положення голови; напрям погляду та візуальні контакти; шкірні реакції (почервоніння, збліднення, потіння); проксеміка, тобто просторова і тимчасова організація спілкування (відстань до співрозмовника, кут повороту до нього, персональний простір); допоміжні засоби спілкування (підкреслення або приховування особливостей статури, ознак статі, віку, раси);

засоби перетворення природної статури (одяг, зачіска, косметика, окуляри, прикраси, татуювання, вуса, борода, дрібні предмети в руках).

Акустичні: паралінгвістичні (голосність, тембр, ритм, висота звуку); екстралінгвістичні (мовні паузи, сміх, плач, подихи, кашель, ляскіт).

Тактильні: такесика (дотик, потиск руки, обійми, поцілунок).

Ольфакторні: приємні і неприємні запахи навколишнього середовища; природний і штучний запахи людини.

Для представника будь-якої професії, а особливо педагога, що належать до професій типу «Людина-людина», великого значення набуває здатність розпізнавати психологічний стан співрозмовника на основі «мови тіла». Важливу роль у цьому процесі відіграють емоції, манери, жести партнера по спілкуванню. Буває, що повідомлення сприймається невірно з тієї простої причини, що супроводжується «суперечними» позами або рухами. Адже вони – ніби слова в мові, тому їхня точність, відповідність змісту того, що людина прагне виразити або передати, дозволяє досить чітко зрозуміти, як це сприйнято співрозмовником (позитивно або негативно), чи налаштований він на подальше спілкування, наскільки переймається самоконтролем або взагалі відволікається і нудьгує. Такий «безсловесний» зворотний зв'язок може допомогти уважному співрозмовнику змінити свою поведінку, щоб досягти необхідного результату.

Отже, мова невербального спілкування – це мова жестів, міміки, пантоміміки, тобто мова тіла, яка виражає почуття та емоції людини. Вважається, що невербальні засоби є додатковими у передачі інформації, лише підсилюють спілкування. Проте у багатьох випадках життя наші жести, міміка, пози можуть сказати набагато більше, ніж слова.

Для підсилення аудіального ефекту людина використовує найрізноманітніші рухи: жести, експресію обличчя, пози, дотики, які виражають її психічний стан, ставлення до партнера і ситуації спілкування загалом. Виразальні рухи тіла та інтерпретація невербальної поведінки залежать від багатьох чинників: віку, особистісних особливостей людини, ситуації спілкування, комунікативних завдань і настанов.

Багато інформації можна отримати, аналізуючи жестикуляцію співрозмовника. Цікавий факт: мові вчаться ще з дитинства, а жести засвоюються більш природним шляхом. Деякі народи, в силу певних національних традицій і особливостей, приділяють жестам дуже велике значення. Вчені підраховали, наприклад, що мексиканець під час розмови протягом однієї години використовує в середньому 180 жестів, француз – 120, італієць – 80, фін – 1, англієць – жодного.

Залежно від їхнього призначення всі жести поділяють на ритмічні, емоційні, вказівні, зображувальні та символічні.

Ритмічні пов'язані з ритмікою мовлення, підкреслюють логічний наголос, уповільнення або прискорення мовлення, місце пауз, тобто все те, що зазвичай передає інтонація.

Емоційні жести паралельно з інтонацією передають різні відтінки почуттів: радість, хвилювання, захоплення, ненависть, смуток, прикрість, непорозуміння, розгубленість, збентеженість. Деякі з них навіть закріпилися у стійких сполученнях, оскільки є загально-значущими (бити себе у груди, стукнути кулаком по столу, повернутися спиною, знизати плечима, розвести руками, вказати на двері тощо).

Указівні жести допомагають мовцю виділити певний предмет із ряду однорідних, вказують місце, підкреслюють порядок руху. Вказати можна поглядом, кивком голови, рукою, поворотом тіла тощо. Такі

жести рекомендується використовувати у виняткових обставинах, коли є предмет (або наочний посібник), на який можна вказувати. (Наприклад, без такого жесту складно виконати накази на кшталт: «Відкрийте те вікно», «Цю книгу не бери, візьми ось ту» та ін.). Проте зловживати такими жестами не слід, особливо педагогу, оскільки невиправдане їх використання може сприйматись навіть як недостатня культура поведінки.

Зображувальні жести допомагають передати певний образ або його характеристику. Вони застосовуються у випадках, якщо для повної передачі уявлення не вистачає слів (наприклад, коли спілкуєшся іноземною мовою), при підвищеній емоційності мовця (незібраність, знервованість), за необхідності підсилити враження, додатково вплинувши на слухача наочно. Однак, користуючись зображувальними жестами, важливо дотримуватись почуття міри: мову слів не можна підміняти жестами.

Символічні жести містять певні зашифровані символи або загальновідомі знаки. Наприклад, найуживаніші символічні жести: уклін як символ вдячності за теплий прийом, оплески як символ захоплення, високої позитивної оцінки. Узагалі кожний жест, який використовується при невербальному спілкуванні, має свою інтерпретацію. Розглянемо деякі з них.

Відкритість: розкриття рук долонями догори, може супроводжуватися прикладанням долонь до грудей або підняттям плечей; піджак, який розстібають, - символ дружнього ставлення.

Захист: руки, схрещені на грудях.

Оцінка: жест «рука в щоці» означає, що людина занурена в роздуми; жест критичної оцінки (рука піднесена до обличчя, підборіддя спирається на долоню, вказівний палець витягається уздовж щоки, інші – нижче рота) означає, що людина скептично

ставиться до того, що відбувається в даний момент; нахилена голова свідчить про зацікавленість, увагу; почісування підборіддя виражає зайнятість процесом ухвалення рішення; маніпулювання окулярами (протирає скло, бере в рот дужку окулярів та ін.) має місце у випадках, коли співрозмовникові потрібен час для обмірковування перед тим, як зробити більш рішучий опір, вимагаючи пояснень або ставлячи запитання; ходіння сигналізує про вирішення складної проблеми; пощипування перенісся – про глибоку зосередженість і напружені міркувань.

Підозра і прихованість: жест «рука прикриває рот» перед або під час висловлювання – людина хоче приховати свою позицію; погляд убік означає недовіру; ноги (або все тіло), спрямовані до виходу, - свідчення бажання закінчити зустріч; потягування або легке потирання носа вказівним пальцем – знак сумніву; «Домінантність – підпорядкованість» – коли хтось міцно потискує вам руку і повертає її так, що долоня лежить поверх вашої, він намагається виразити фізичну перевагу; якщо ж простягають руку для вітання долонею догори, то демонструють готовність прийняти підлеглу роль; коли людина стоїть поруч із сидячою, нависаючи над нею, це змушує почувати себе незахищеним і сприймається як перевага.

Ще однією специфічною знаковою системою, що використовується в комунікативному процесі, є «контакт очей». Як і інші невербальні засоби, він доповнює вербальну комунікацію, повідомляючи про готовність співрозмовників її підтримувати або ж, навпаки, бажання перервати.

У процесі спілкування партнери займають різне просторове розташування відносно один одного. Існує спеціальна наука, проксемика («просторова психологія»), яка вивчає норми просторової і часової організації спілкування. Її засновником є американський

дослідник Е. Хом, який досліджував перші форми просторової організації спілкування у тварин. Для оцінювання людської комунікації ним запропонована методика визначення зон спілкування на основі вивчення організації його простору.

Е. Хом виділив 4 зони міжособистісного спілкування.

Зона інтимного спілкування (0-0,5 м) – на такій відстані спілкуються дуже близькі люди або знайомі, батьки зі своїми дітьми. У цю зону також допускаються медики, перукарі та інші фахівці, професія яких потребує безпосереднього тілесного контакту з клієнтом.

Зона особистого спілкування (0,5-1,5 м). Її межі різні для різних культур. На такій відстані, як правило, спілкуються добре знайомі люди. Більшість людей вважають цю зону особистим простором і не схильні впускати до неї сторонніх людей. Наприклад, коли в кафе, транспорті людина відчувається незручно, коли незнайомі люди сидять (або стоять) до неї занадто близько. У переповненому транспорті люди уникають візуального контакту і намагаються дивитись у вікно або на стіну, щоб таким чином витримати межі особистого простору.

Зона формального спілкування (1,5-3 м) - на такій дистанції ведуть ділові, а також випадкові і малозначні розмови. Існує навіть вислів «витримати дистанцію», який характеризує відносини начальника і підлеглого.

Зона публічного спілкування (понад 3 м) – це простір, що відділяє людину від оратора в залі. В такій ситуації особисті коментарі, якісь інтимні жести (наприклад, потиснути руку лекторові) не є доречними.

Узагальнюючи вищесказане, можемо виділити основні завдання невербального спілкування:

- створення і підтримка психологічного контакту, регуляція процесу спілкування;
- надання нових значущих відтінків словесному тексту, правильна інтерпретація слів;
- вираз емоцій, оцінок, ролей, змісту ситуації спілкування.

Таким чином, людина в процесі спілкування використовує два види засобів: вербальні та невербальні. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що близько 70 % спілкування реалізується за допомогою невербальних засобів і лише 30 % - за допомогою вербальних, тобто словесних. Отже, більше про людину може сказати не слово, а тіло. Великого значення при цьому набуває конгруентність, тобто узгодженість, відповідність між вербальними та невербальними чинниками повідомлення, продиктовані прагненням «підлаштуватися» під співрозмовника, налагодити з ним контакт.

Комунікативні бар'єри

Специфіка міжособистісного спілкування зумовлює постійне зіткнення різних поглядів, ціннісних орієнтирів, особистісних та інших особливостей, досвіду. Погляди партнерів по спілкуванню не завжди збігаються та приводять до взаємодії. Досить часто на шляху порозуміння виникають комунікативні бар'єри.

Комунікативним бар'єром називають психологічні перепони різного походження, які реципієнт установлює на шляху небажаної, втомлюючої або небезпечної для себе інформації. Такі бар'єри можуть виникати через відсутність розуміння між учасниками спілкування, що виникає на ґрунті соціальних, професійних, політичних, релігійних та ін. відмінностей, які породжують різне світорозуміння та світогляд узагалі. Бар'єри у спілкуванні можуть виникати також через індивідуальні психологічні особливості учасників спілкування: недовіру, образи, підозри тощо.

Комунікативні бар'єри бувають викликані різними причинами, залежно від яких виділяють такі основні типи: бар'єри розуміння, бар'єри соціально-культурного розходження і бар'єри відносини.[59]

Бар'єр взаєморозуміння може бути викликаний різними причинами психологічного та іншого характеру. Через огріхи та неточності в процесі передачі інформації комунікатором (використання невиразної швидкої мови, розмови-скоромовки, мови з великою кількістю звуків-паразитів) виникає фонетичне нерозуміння.

Семантичний бар'єр розуміння пов'язаний із використанням різного значення слів учасниками спілкування. Наприклад, льотчик, почувши в театрі слова героя вистави: «Подати екіпаж!», може злегка здивуватися, оскільки в п'єсі йдеться про карету, а він уявляє собі людей, які керують літаком.

Стилістичний бар'єр розуміння виникає зазвичай у разі невідповідності стилю мови того, хто говорить та ситуації спілкування або стилю мови і стану слухача. Як приклад наведемо одну повчальну історію про іноземця, який вивчив деякі фрази, але коли спробував їх використати, то був побитий і вигнаний із країни. А сталося так тому, що він переплутав слова побажання щастя на весіллі зі словами співчуття при втраті близької людини.

Логічний бар'єр розуміння може виникнути, коли логіка міркування мовця або занадто складна для розуміння слухача, або здається йому неправильною чи суперечить властивій йому манері міркувань. Так буває, наприклад, якщо запитати у дитини, чому кораблик у ванні плаває і не тоне, вона може відповісти: «Тому що він блакитний» або «Того що він мій». У такому випадку говорять про дитячу логіку. Багато хто переконаний в існуванні специфічної «чоловічої» і «жіночої», психологічної логіки тощо.

Соціально-культурний бар'єр розуміння може зумовлюватись соціально-культурними відмінностями партнерів по спілкуванню. Різноманітні соціальні, професійні, політичні, релігійні відмінності можуть приводити до різного пояснення тих або інших понять. Приклади політичного нерозуміння найчастіше демонструються на засіданнях Верховна Рада, коли закон обговорюється представниками різних партій і вони не приходять до єдиного рішення. Або, наприклад, релігійні війни в Ірландії, Туреччині, Афганістані свідчать про неабиякі труднощі у спілкуванні через різне віросповідання.

Бар'єр авторитету демонструє, як по-різному може сприйматися партнерами по спілкуванню інформація від особи певної професії, статі, віку національності. Уявіть, наприклад, що ту саму інформацію ви почули від кращого друга, батьків або директора школи. У якому випадку ви швидше на неї зреагуєте? Психологами доведено, що бар'єр спілкування тим менший, чим вищий авторитет мовця по відношенню до слухачів.

Виходячи з того, що будь-яка інформація, що надходить слухачеві, несе в собі елементи впливу на його поведінку, думки, бажання з метою їхньої зміни, комунікативні бар'єри можуть розглядатись як своєрідна форма психологічного захисту. Вони захищають нас від стороннього психологічного впливу, що виникає в процесі обміну інформацією між учасниками спілкування.

Традиційно науковці виділяють два основних типи комунікативної дії: авторитарну і діалогічну, які відрізняються особливостями відносин і настанов, що виникають у мовця по відношенню до слухача.

При авторитарному впливі реалізується установка «вниз», яка припускає лише підлеглий стан слухача та сприйняття його як пасивний об'єкт впливу. У випадку діалогічного спілкування

спрацьовує установка на рівноправність, слухач оцінюється як активний учасник спілкування, який має право обстоювати власну думку.

Отже, ефективному спілкуванню можуть заважати різні перешкоди, пов'язані з нерозумінням. Перешкодою для розуміння може бути характер сприйняття партнерів спілкування, зумовлений їхніми особистісними настановами. Суттєву перешкоду створюють смислові бар'єри, пов'язані з відмінностями значень, які різні люди вкладають у ті ж самі слова або символи (вербальні і невербальні засоби спілкування).

Серйозною перешкодою у спілкуванні є відсутність уваги та інтересу з боку партнера по спілкуванню. У цьому контексті нагадаємо історію, переказану Д. Майгросом про фермера, який продавав віслюка. Покупець дав віслюкові кілька команд, але той їх проігнорував. Тоді він сказав фермеру: «Слухай, твій віслюк, мабуть, глухий». Не сказавши ні слова, фермер узяв кийок, вдарив віслюка і щось прошепотів йому на вухо. Віслюк крикнув і помчав з усією швидкістю. Вражений покупець запитав у фермера: «Навіщо ти бив його кийком?». Той відповів: «Спершу треба привернути його увагу...».

Отже, після того, як ми привернули увагу людини, важливо викликати і підтримати в неї інтерес. Інтерес виникає тоді, коли вона усвідомлює значення повідомлення для себе. Науковці визначили два основних способи викликати інтерес до повідомлення. Перший – це вплив на позитивні мотиви поведінки людей, переконання їх у тому, що вони зможуть одержати бажане. Механізм другого передбачає вплив на негативні мотиви, показ слухачам, як попередити небажаний для них розвиток подій.

Проблеми у спілкуванні досить часто виникають також через наявність поганого зворотного зв'язку, який не дозволяє визначити,

чи дійсно ваше повідомлення витлумачене саме в тому сенсі, який ви в нього вклали. Звичайно під зворотним зв'язком розуміють вербальну та невербальну реакцію співрозмовника на поведінку партнера.

Нагадаємо, що комунікація – процес двостороннього обміну думками й інформацією, що веде до порозуміння. Якщо не досягається взаєморозуміння, це означає, що комунікація не досягла своєї мети, тобто фактично не відбулася. Уявимо, наприклад, що керівник фірми направив усім службовцям лист, пояснюючи необхідні кадрові зміни на виробництві, а вони його не отримали. Тому, щоб переконатися в успіху комунікації, необхідно мати зворотний зв'язок.

Для встановлення ефективного, правильного зворотного зв'язку фахівці радять дотримуватися кількох важливих умов: передбачити конкретний спосіб зворотного зв'язку, наприклад, особисту бесіду або обговорення в групі; поставити запитання відповідно змісту повідомлення і попросити стисло переказати те, що потрібно зробити, наприклад, скориставшись методом парафразування («Якщо я вас правильно зрозумів, ви вважаєте, що...»).

Зв'язок мовлення з іншими психічними процесами

Мовлення нерозривно пов'язане із пізнавальними процесами людини. Особливо важливу роль мовлення відіграє у процесі мислення. Мова – знаряддя, хоча і не єдине, мислення. Людина виражає думку в мовленні, формулює її для себе, закріплює письмово, тому може повернутися до неї, ще раз продумати, уточнити, на основі логічної обробки знань зробити відкриття. Мова є не тільки способом вираження думки, а й способом її формування.

Мислення пов'язано з уявою. Ці процеси схожі за структурою, за змістом задач, що розв'язуються ними, за участю у творчості. Певні види мислення реалізуються за допомогою уяви (наочно образне, образне). Образи уяви будуються за допомогою мислення та мовлення.

Мислення пов'язане з емоціями. Часто ці два психічних явища одне одному протиставляють. Будь-який процес мислення складається цілком із вдалих та невдалих рішень на основі минулого досвіду. Відповідно до загального правила виникнення емоцій, перші породжують емоції позитивні (задоволення, радість, захват), другі – негативні (зневіру, відчай, тривогу, що задача не буде розв'язана, страх негативних наслідків цього). Емоції не лише відображають проміжні та заключний результати розумового процесу, але ще і регулюють його хід за допомогою мимовільних думок, які виникають на рефлексивному рівні, оформлюючись за допомогою мовлення.

1.3. Етнопсихолінгвістика

Мова у формуванні національної ідентичності та патріотизму (за матеріалами педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського)

Мова – це не лише засіб спілкування та спосіб відтворення знань, але й онтологічний, тобто фундаментальний принцип осмислення світу. Мова впливає на наше розуміння світу.

Любов до рідної мови пронизує всі педагогічні праці В. Сухомлинського. Рідна мова, за його словами, - це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру й традиції. Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова: «Тільки той може досягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини...».

Звідси випливає перше й головне завдання у вихованні молодого підростаючого покоління – прищепити з дитинства любов до рідної мови, щоб рідне слово жило й грало усіма барвами й відтінками в душі молодої людини, говорило їй про віковічні багатства народу, про красу «рідної землі, про народні ідеали й прагнення». Педагог має зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини, тобто разом із звучанням рідного слова влити в молоду душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово. Адже рідна мова – одна-єдина на все життя, тому треба знати, берегти, збагачувати її. У своєму записнику В.Сухомлинський занотовує: „Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху”. Цими словами видатний педагог висловив своє педагогічне кредо.

Хто серцем відчуває слово й може передати найтонші відтінки людської думки і переживання, той піднімається на сходинку високої людської культури. І навпаки, низька мовна культура збіднює духовний світ людини. Із живої думки і слова „почалося становлення людини: мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами і явищами, над епохами і століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; в ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості і болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями”. Рідна мова є найважливішим, найбагатшим і найміцнішим зв’язком між нинішнім і майбутнім поколіннями народу.

В. Сухомлинський вважає, що найлегше прищепити любов до рідної мови в молодшому шкільному віці, оскільки дитяча душа надзвичайно чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення рідного слова, адже дитинство – це не підготовка до життя, а

«справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя». Саме від того, що ввійде в період дитинства в розум і серце дитини з навколишнього світу, залежить, якою людиною вона стане завтра. У багатьох його працях („Слово рідної мови”, „Джерело невмирущої криниці”, „Рідне слово”, „Слово про слово”, „На трьох китах”) знаходимо відповіді на актуальні питання: як навчити дитину сприймати, розуміти слово і вдало використовувати його в усному й писемному мовленні.

Це, насамперед, любов до материнської пісні, материнського слова, хатньої близької і рідної для дитини мови. Народна дидактика здавна використовувала рідну мову як провідний засіб виховання дітей. Немає народу байдужого до материнської мови, рідного слова, рідної домівки і рідної землі.

Серед цілої низки чудових методичних знахідок щодо формування мовної культури дітей, на особливу увагу заслуговують «Подорожі у природу», які здійснював В.О.Сухомлинський зі своїми учнями. Йшли до лісу, до саду, на поле, луки, берег річки, і «слово ставало знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу. Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їхні душі. «Подорожі» у природу були першим поштовхом до творчості. У дітей з'явилося бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу». («Серце віддаю дітям»). Діти складали маленькі твори про природу. Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мови та думки. Кожна дитина складала свій твір, а потім записувала його у класі. Для прикладу наведемо кілька творів-мініатюр, усно складених дітьми у перший рік навчання, а потім записаних в альбом «Наше рідне слово».

Пісня жайворонка (Лариса)

У блакитному небі тремтить сіра грудочка. Це — жайворонок. Я слухаю цю чудову пісню — не можу наслухатися. Неначе виграв на тоненьких-тоненьких срібних струнах. Натягує струни від золотої пшениці до сонечка. Колоски прислухаються до його пісні.

Зайшло сонечко (Сергійко)

Сонечко зайшло. Потемніло поле. З яру розповзається присмерк по полях і лісах. Розтікається, як річка. А на вершині тополі спалахнули золоті іскорки. Це сонечко послало своє останнє привітання. Спалахнули і погасли. До побачення, сонечко!

Цвітуть яблуні (Павло)

Ой, як гарно в саду, коли цвітуть яблуні. Білі квіточки розкрили пелюстки перед сонцем. Вітерець гойдав квіточки, і вони дзвенять. Як срібні дзвіночки. Весь сад дзвенить, усміхається сонцю. А коли вітер стихав, чути дзижчання бджіл. Вони літають над деревами. Видивляються найголосистіших дзвіночків. І сад співає, як тисяча струн. Сяде бджілка на дзвіночок, поворушить лапками, стрепене крильцями. Підіймається золотий пилок над дзвіночком, як хмаринка.

Взаємозв'язок етнолінгвістики, психолінгвістики та етнопсихолінгвістики

Тріада *мова – мислення – культура* перебуває насамперед у руслі таких напрямів мовознавства і психології, як етнолінгвістика та етнопсихолінгвістика.

Етнолінгвістика – це мовознавча дисципліна, наука когнітивного характеру, яка вивчає мову в співвідношенні з культурою через посередництво мислення; взаємодію мовних, етнокультурних та етнопсихологічних факторів у функціонуванні та еволюції мови. Предметом дослідження етнолінгвістики є змістові відношення мови і культури.

Культура – це, фактично, є те, що суспільство робить і думає, а мова – те, як воно думає. Мова - найголовніший складник духовної культури нації та показник її рівня. Вона виступає не лише ретранслятором культурної спадщини нації, але й засобом реконструкції культури та історії нації. Мова пройшла крізь віки та історичні випробування, у ній збереглися релікти попередніх світоглядних систем, світобачення, світорозуміння й світосприйняття нації, залишили свій відбиток «сусідські» стосунки з іншими націями і народами.

Етнопсихолінгвістика – це галузь психолінгвістики, що вивчає національно-культурну варіативність у мовленнєвих актах, досліджує відмінності у мовленнєвій поведінці представників різних культур.

Предметом етнопсихолінгвістики є співвідношення мови та національної культури, вивчення «мовної картини світу», тобто особливостей світобачення, обумовлених культурою та менталітетом народу.

До кола найактуальніших проблем етнопсихолінгвістики відносять:

- виявлення універсальних і національно-специфічних рис дискурсу;
- розкриття, вивчення й опис феноменів, які відображають та визначають межі й ознаки національної картини світу;
- виявлення й аналіз кодів та еталонів культури, окреслення культурнодетермінованої метрично-еталонної сфери;
- вивчення й опис окультурених людиною сфер: просторової, часової, діяльнісної тощо;
- виявлення й дослідження базових опозицій культури і найдавніших архетипних уявлень, що знайшли своє відображення в мові й дискурсі.

В етнопсихолінгвістиці розглядаються проблеми дискурсу і діалекту, мовної свідомості та міжкультурної комунікації.

Під діскурсом (від фр. discours – промова, розмова на якусь тему) розуміють єдність мовлення та ситуації, в якій воно відбувається. Він містить як перебіг мовлення, так і його передумови, обмеження та результати, позамовний контекст і невисловлені цілі й наміри, які супроводжують акт мовлення.

Діалект – це різновид національної мови, основа літературної мови, в якій у первісному вигляді збереглися чистота народних джерел, сяюча глибина народної мудрості, невичерпний досвід та оптимізм поколінь. Діалектна лексика відтворює самотність світовідчуття, архетипні уявлення нації, нашарування культур та епох.

Мовна свідомість – термін сучасного мовознавства, який не має поки що однозначного тлумачення і визначається як:

- механізм управління мовною діяльністю, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила їх поєднання й уживання;
- мовну картину світу, тобто образи свідомості, матеріалізовані в мовних знаках;
- ставлення людини до мови та її елементів, а також мовної дійсності.

Міжкультурна комунікація – це спілкування представників різних народів між собою. Одним з аспектів міжкультурної комунікації є проблема розуміння реципієнтом однієї культури текстів, створених у межах іншої.

Так, слово чи вираз, що немає прямого відповідника в іншій мові (так звана безеквівалентна лексика) називаються *лакуною* (з лат. «заглиблення»). Лакуни, як правило, перешкоджають взаєморозумінню носіїв різних культур. Вони суперечать звичному

діапазону досвіду мовця, носія іншої мови. Основними ознаками лакуни є: незрозумілість; незвичність; незнайомість.

Лакуни бувають мовні:

- *лексичні* (наприклад, деякі слова з російської чи української мови – на іноземну можна перекласти лише описово).
- *граматичні* (напр. артиклі в англійській мові).
- *стилістичні* – це вживання в тій чи іншій мові різних стилів висловлювання залежно від ситуації спілкування.

До числа національно – специфічних особливостей мовлення відносять *мовленнєві лакуни*:

- спосіб заповнення пауз;
- спосіб розкладання слова при необхідності його точно транслювати співбесіднику;
- етикетні характеристики актів спілкування, рольові особливості спілкування,
- певні текстові стереотипи.

Культурний код нації. Національно-специфічні особливості мовлення

З погляду міжкультурної комунікації, культура – це, насамперед, успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних чи етнічних спільнот. Особливості такої соціокультурної діяльності зберігаються у колективній пам'яті (т. з. «ментальній програмі»), прищеплюються змалечку, матеріалізуються і пізнаються через системи культурних кодів.

Культурний код – спосіб, яким конкретна культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, що оточує кожну людину, належну до певної національної спільноти. Коди культури співвідносяться з давніми уявленнями людини і формують систему координат, яка містить і відтворює еталони культури, традиції,

звичаї, поведінку та все життя певного національноетнічного соціуму. Вони є своєрідними маркерами свідомості та підсвідомості, за якими упізнають належність до певної культури, ідентифікують її. Це мова, якою «говорить» культура, знаки, за допомогою яких вона себе виявляє.

Культурний контекст – суспільноісторичне середовище, в якому реалізується, сприймається і функціонує система прийнятих у соціумі культурних фактів і цінностей. Він також містить багато складників, які забезпечують повноту соціального комфорту для людини. Та якщо культурний код є засобом матеріалізації культурних уподобань і звичок, то культурний контекст – місцем і часом, неподільним континуумом, який зумовлює і забезпечує життя культури.

Національно-етнічна свідомість – загальний зміст колективної свідомості, на якому ґрунтується самоідентифікація певної національно-етнічної спільноти. Зміст національно-етнічної свідомості охоплює такі найважливіші складники:

- мовна і концептуальна картини світу;
- уявлення про спільність минулого, сьогодення та майбутнього;
- знання фольклору (казок, пісень, балад), а також анекдотів як сучасних фольклорних текстів;
- вивчення творів класиків національної літератури і культури та інших видів мистецтва (музики, живопису, архітектури, кіно та ін.), на яких виховано багато поколінь нації;
- знання своїх національних героїв (наприклад, видатних українців від князів і козаків до братів Кличків);
- вільне орієнтування у «своїх» просторах і вимірах (сакральнорелігійному, просторовочасовому, гендерному, владному, масмедійному та ін.).

У сприйнятті національно-специфічних особливостей представників різних народів і культур велику роль відіграють стереотипи.

Стереотипи – невід’ємний складник масової культури. Вони можуть формуватися на основі віку (молодь не розуміє старших, слухає рок), статі (жінки занадто балакучі, чоловіки черстві), національності (усі євреї жадібні), раси (чорні гірші за білих), релігії (іслам – релігія терору), професії (судді – шахраї і хабарники), місця проживання (життя в селі краще або навпаки), речей (японські комп’ютери і німецькі автомобілі – найнадійніші) та ін.

Національний (етнічний) стереотип – історично сформований, узагальнений та емоційно насичений образ нації або етносу. Він охоплює певні стійкі переконання, ментальні «шаблони», на яких ґрунтуються звичні для представників певних націй уявлення про світ, явища, події, інші культури, людей, їхню поведінку, смаки та ін. Людина сприймає світ у тих оцінних стандартах, з якими виросла. Їй смакує те, до чого вона звикла, і прийняти щось «не своє» буває непросто. Причина цього – підсвідоме протиставлення «свого» і «чужого», що особливо гостро виявляється у стереотипних оцінках інших націй.

1.4. Розвиток мовлення в онтогенезі

Періодизація мовленнєвого розвитку

Мовлення формується у процесі загального психофізичного розвитку дитини. Мовленнєва функція відіграє важливу роль у психічному розвитку дитини, в процесі якого відбувається становлення пізнавальної діяльності, формуються здібності до

понятійного мислення. Повноцінне мовленнєве спілкування є необхідною умовою здійснення нормальних соціальних людських контактів, а це, в свою чергу, розширює уявлення дитини про навколишній світ. Оволодіння дитиною мовленням певною мірою регулює її поведінку, допомагає спланувати адекватну участь у різних формах колективної діяльності.

Підготовчий період. Дитина з'являється на світ і свою появу оголошує криком. Крик – перша голосова реакція дитини. Крик і плач дитини активізують діяльність артикуляційного, голосового, дихального відділів мовленнєвого апарату. Тому важливо враховувати, що якщо дитина народилася в асфіксії і відразу не закричала, то ця інформація вже може бути важливим діагностичним симптомом для логопеда.

Переддошкільний період. У цей період розширюється обсяг лепетних слів, що використовує дитина. Переддошкільний період характеризується підвищеною увагою дитини до дорослих, що оточують її, посилюється її мовленнєва активність. Слова, що використовує дитина, багатозначні: одночасно тим самим лепетним словом вона позначає кілька понять: «бах» – впав, лежить, спіткнувся; «дай» – віддай, принеси, подай; «биби» – іде, катається, машина, літак, велосипед.

На першому році життя дитина передусім оволодіває вокалізацією, гулінням, лепетом. Після 6-ти місяців лепетне мовлення активізується, наближається до звуків рідного мовлення, збагачується новими інтонаціями, є відповіддю на голосове звернення дорослих. Відсутність лепетного мовлення вже на ранніх етапах життя може свідчити про порушення у дитини слуху, артикуляційної моторики, інтелекту. На кінець першого року життя дитина розуміє значення багатьох слів і сама вимовляє перші слова. Великого значення вже у

цьому періоді (як і впродовж подальшого розвитку) набуває спілкування дитини з оточуючими (передусім з матір'ю). Недостатність мовленнєвого спілкування, недорозвиток сенсомоторних функцій дитини можуть призвести і до недорозвитку мовлення дитини та затримки психічного розвитку в цілому.

Дошкільний період. Цей період характеризується найбільш інтенсивним мовленнєвим розвитком дітей. Нерідко спостерігається якісний стрибок у розширенні словникового запасу. Дитина починає активно використовувати всі частини мови, поступово формуються навички словотворення.

До кінця другого року словник дитини суттєво збільшується, відбувається оволодіння простою фразою, яка поступово ускладнюється. У віці від одного до трьох років мовлення посідає провідне місце у психічному розвитку дитини. Дитина супроводжує мовленням свої ігри та предметні дії, ставить багато запитань і відповідає на запитання дорослих. Поступово мовлення стає провідним засобом спілкування і розвитку мислення.

До п'яти років розвивається координація між диханням, фонацією і артикуляцією, що забезпечує плавність мовлення; формується здатність до звукового аналізу і синтезу. Нормальний розвиток мовлення дозволяє дитині на кінець дошкільного віку перейти до нового етапу – оволодіння писемним мовленням.

Ще у дошкільному віці у дитини розвивається потреба у спілкуванні, яка з віком посилюється. Ця потреба не є вродженою, а формується у процесі взаємодії дитини з оточуючими. Тому так важливо, щоб комунікативна практика відповідала віку й можливостям дитини. Відсутність прагнення до спілкування, як і невідповідність мовленнєвого рівня відповідному віку, може свідчити про певні проблеми у розвитку дитини.

Шкільний період. Упродовж цього періоду триває удосконалення зв'язного мовлення. Діти усвідомлено засвоюють граматичні правила оформлення вільних висловлювань, повністю оволодівають звуковим аналізом і синтезом, формується писемне мовлення.

Проте будь-яке відхилення від вікової норми як ізольований фактор не є свідченням порушення мовлення. Оцінювати це необхідно в комплексі, враховуючи цілісні показники психофізичного розвитку дитини.

Отже, розвиток дитячого мовлення – це складний і різнобічний процес. Діти не відразу оволодівають лексико-граматичним складом, словозміною, звуковимовою і складовою структурою. Одні мовленнєві групи засвоюються раніше, інші – значно пізніше. Тому на різних стадіях розвитку дитячого мовлення одні елементи мови виявляються вже повністю засвоєними, а інші – лише частково. Засвоєння фонетики тісно пов'язане із загальним поступальним процесом формування лексико-граматичного складу мови.

Умови успішного розвитку та дизонтогенезу мовлення у дитини

Мовлення формується у процесі загального психофізичного розвитку дитини.

Умовами формування нормального мовлення є:

- збережена центральна нервова система дитини;
- наявність нормального слуху і зору;
- достатній рівень мовленнєвого спілкування дорослих із дитиною.

Причинами порушень мовлення можуть бути:

- спадкові фактори;
- внутрішньоутробні патології: інфекційні чи соматичні захворювання, травми, несумісність крові за резус-фактором, інтоксикації та ін. (особливо небезпечним стосовно формування

мовленнєвого апарату вважається період з 4 тижнів до 4 місяців вагітності);

- пологові травми або асфіксія;
- різні захворювання чи травми у перші роки життя дитини;
- соціально-психологічні фактори: недостатність емоційного і мовленнєвого спілкування з дорослими, двомовність, надмірне стимулювання мовленнєвого розвитку дитини, педагогічна занедбаність, психотравмуючі ситуації. Порухення мовлення можуть виникати внаслідок дії як однієї причини, так і їх поєднання.

Дитина не може розвинути навички формування мовлення, слухання, розуміння й запам'ятовування з багатьох різних причин:

- Дитина недостатньо чує живе мовлення в повсякденні. Чим більше дитина занурена в мовне середовище, тим швидше вона розвиває мовленнєві навички.
- Деякі діти відчують труднощі тільки стосовно розвитку мовлення, у той час як інші сфери психіки в них розвиваються нормально.
- Причини розладу експресивного мовлення до кінця не з'ясовані. Але іноді такий розлад пов'язаний із затримкою розвитку.
- Розлад рецептивного мовлення може бути викликаний генетичними відхиленнями;
- Змішані мовленнєві розлади можуть спричинятися черепно-мозковими травмами;
- Мовленнєві розлади можуть виникати в дітей із затримкою розвитку, розладами аутистичного спектру та проблемами зі слухом;
- Такий мовленнєвий розлад, як афазія (порушення вже сформованого мовлення), може виникати внаслідок ураження центральної нервової системи.

При порушеннях розвитку мовлення діти, не накопичивши необхідного набору словозмінних елементів (флексій) і не навчившись змінювати слово за певною словозмінною шкалою, як це спостерігається

в нормі, передчасно звертаються до відтворення найбільш відокремленого морфологічного елементу - префіксу. Вони довго не помічають, що префікс і флексія пов'язані відносинами симультанності і що їх поєднання являє собою певну єдність. Флексія і префікс виступають для дитини в сприйманому нею словесному матеріалі в якості змінних елементів, які варіюються в різних комбінаціях з лексичної основою і тому часто не сприймаються дітьми.

Види мовленнєвих порушень

Порушення мовлення у дітей характеризуються тим, що:

- не відповідають віку того, хто говорить;
- самотійно не зникають, а закріплюються;
- позначаються на подальшому розвитку дитини, затримуючи й ускладнюючи його;
- потребують логопедичної допомоги.

Зауважимо, що до цієї категорії не відносяться діти, у яких мовленнєві відхилення обумовлені віковими особливостями, діалектизмами чи тимчасовими особливостями анатомо-фізіологічного апарату (випадіння зубів, риніти тощо).

Якщо у дитини є збереженим слух, зір, інтелект, проте наявні значні вади мовлення, що відображаються на усьому психічному розвитку, то можна говорити саме про первинне мовленнєве порушення. Діагностика мовленнєвих порушень здійснюється за трьома аспектами. Медичний аспект передбачає визначення часу і причин порушення; їх локалізації. Логопедичний аспект передбачає встановлення порушеного елементу мовленнєвої системи, визначення ступеня порушення та його структури. Психологічний аспект передбачає виявлення особливостей формування особистості, впливу дефекту на комунікативну функцію мовлення, всебічне вивчення пізнавальних психічних процесів.

Порушення мовлення у логопедії класифікуються з огляду на клініко-педагогічний та психолого-педагогічний підхід. Такий поділ є необхідним для правильної діагностики і корекції мовленнєвої патології, адекватного вибору закладу для дитини.

У клініко-педагогічній класифікації виділяють порушення усного та писемного мовлення.

До порушень усного мовлення відносяться:

✓ порушення фонаційного (зовнішнього) оформлення вимовної сторони мовлення:

Дисфонія - патологія, при якій мовлення повністю відсутнє або є сильно порушено через незворотні зміни у будові або функціонуванні голосового апарату. У цьому випадку голос може бути відсутнім або змінюється його тембр, сила та інші параметри. Порушення пов'язані з органічним чи функціональним ураженням голосового апарату. Вони можуть з'явитися у людини у віці.

Брадилалія - уповільнення вимови патологічного характеру. Розвивається воно у ситуації, коли психічні процеси гальмування більш виражені, ніж збудження. У пацієнта мовлення стає занадто сповільненим та нечітким, він розтягує слова при вимові.

Тахілалія - порушення, яке, навпаки, пов'язане із патологічним прискоренням мови. При цьому граматична, фонетична та лексична сторони залишаються незмінними. Якщо людина часто робить паузи чи затримки, патологію називають полтерном.

Заїкання (логоневроз) - патологія, при якій відбувається порушення ритму і темпу мовлення через судомне скорочення м'язів мовного апарату. Заїкання поділяють на функціональне та органічне. Найчастіше його розвиток пов'язують із критичними періодами у розвитку дитини.

Дислалія - порушення, пов'язане з некоректною вимовою звуків на тлі нормального слуху та іннервації мовного апарату. Симптомом

патології є спотворення звуків чи зміна їх послідовності. Причина розвитку – неправильне формування апарату артикуляції або порушення артикуляційних позицій внаслідок дефекту апарату артикуляції. Окрім цього, фахівці виділяють ще й психолінгвістичний аспект дислалії. Він пов'язаний із порушенням сприйняття звуків. Такий тип розладу може сформуватися у старшому віці.

Ринолалія - патологія, що супроводжується зміною тембру голосу через анатомічне пошкодження мовного апарату. У результаті відбувається резонанс, а мовлення виходить гугнявим, стає невиразним та монотонним. До ринолалії також відносять вроджене розщеплення піднебіння, у якому також спостерігається це порушення.

Дизартрія. Пов'язана з мінімальною іннервацією мовного апарату чи ураженням центральної нервової системи. Дизартрія часто зустрічається у пацієнтів із ДЦП. У дорослому віці може виникнути при інфекційному ураженні мозку.

✓ структурно-семантичні (внутрішні) або системні порушення мовлення:

Алалія - патологія, пов'язана з недостатнім розвитком або повною відсутністю мовлення. Причиною стає органічне ураження певних зон у головному мозку. Розлад формується ще на етапі внутрішньоутробного розвитку або у ранньому дитинстві. Такий дефект відносять до найскладніших, тому що мовна система не формується зовсім.

Афазія - порушення, пов'язані з втратою можливості використовувати засоби мовлення. Причиною такого стану можуть стати інфекційне ураження нервової системи або перенесена ЧМТ. Може розвинути внаслідок перенесеного інсульту.

Це складні порушення, при яких страждають не лише усі сторони мовлення, а й особистісний розвиток людини.

До порушень писемного мовлення відносять дислексію і дисграфію.

Дислексія (алексія) – часткове (повне) порушення процесів читання.

Дисграфія (аграфія) – часткове (повне) порушення процесів письма.

Усі ці порушення є різними за причинами, характером, порушеною ланкою (голос, темп, тембр, звуковимова); часто потребують допомоги не лише логопеда, а й інших спеціалістів (лікарів, психолога, фоніатра).

Психолого-педагогічна класифікація. Тут, навпаки, порушення групуються від часткового до загального. При цьому враховується сукупність різних психологічних та лінгвістичних критеріїв. Ця класифікація виділяє прояви розладу у різних варіаціях неправильного розвитку. Відповідно до психолого-педагогічної класифікації, будь-які мовленнєві розлади поділяються на зміну засобів спілкування та порушення у використанні засобів комунікації.

Психолого-педагогічна класифікація є необхідною для організації логопедичного впливу в умовах роботи з дитячим колективом (дошкільна група, клас). Мовленнєві порушення при цьому поділяють на дві групи:

- ✓ порушення засобів спілкування:
 - фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФН) – порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей із різними розладами, внаслідок вад сприймання і вимови фонем;
 - загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) – порушення формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться до звукової і смислової сторін мовлення (звуковимова, лексика, граматична будова, зв'язне мовлення), при нормальному слухові та первинно збереженому інтелекті.
- порушення у застосуванні засобів спілкування:

- заїкання;
- прояви мовленнєвого негативізму.

У цій класифікації порушення письма і читання розглядаються не як самостійні, а у складі фонетико-фонематичного і загального недорозвитку мовлення, як їхні наслідки.

Психологічні особливості дітей з порушеннями мовлення знаходяться у прямій залежності від клінічного діагнозу, якості та ступеня порушення, його причин. Зокрема, діти, порушення мовлення яких обумовлені органічними ураженнями центральної нервової системи, є виснажливими, швидко втомлюються передусім у розумових видах діяльності. Вони можуть бути дратівливими, збудженими, розгальмованими, неспокійними, непосидючими; їхній настрій швидко змінюється внаслідок емоційної нестійкості. У окремих дітей спостерігається загальмованість, зниження розумової працездатності, зниження уваги. Досить часто мовленнєві порушення цієї категорії дітей викликають нестійкість уваги й пам'яті, недостатність регулюючої функції мовлення, порушення пізнавальної діяльності та розумової працездатності.

Діти з порушеннями мовлення функціонального характеру характеризуються як підвищеною збудливістю, негативізмами, розладами поведінки, так і навпаки - надмірною сором'язливістю, невпевненістю, ранимістю.

У роботі з дітьми, що потребують корекції порушень мовлення, слід брати до уваги, що будь-яке мовленнєве відхилення від норми може призвести до шкільної неуспішності, порушень у поведінці, проблем у спілкуванні як з однолітками, так і дорослими. Такі діти після ретельного обстеження спеціалістами мають одержувати відповідну психолого-педагогічну і (або) медичну допомогу, потребують індивідуального підходу у процесі навчання і виховання.

Порушеннями мовлення вважаються відхилення від норми, загальноприйнятої у певному мовленнєвому середовищі, які повністю або частково перешкоджають мовленнєвому спілкуванню та обмежують можливості соціальної адаптації людини.

Специфіка та ступінь відхилень залежать від часу їх виникнення, рівня психічного та інтелектуального розвитку дитини, впливу соціального середовища. Порушення можуть виявлятися в усному чи писемному мовленні у різних його компонентах (звукова сторона, лексика, граматика та ін.) або функціях (комунікативна, мотиваційна, регулююча тощо) .

Порушення мовлення можуть бути самостійними, у різних сполученнях, а можуть проявлятися при інших аномаліях, як наслідок основного захворювання.

Навчання та виховання дітей з порушеннями мовлення

Корекційна робота з дітям із різними порушеннями мовлення здійснюється як у загальній, так і спеціальній системі дошкільної та шкільної освіти. Тип закладу, форми і методи корекційного впливу обираються залежно від таких основних показників:

- вік дитини;
- етіологія мовленнєвого порушення;
- група мовленнєвого порушення (відповідно до психолого-педагогічної класифікації);
- клінічний діагноз;
- ступінь та виразність мовленнєвого порушення;
- рівень розвитку комунікативної функції мовлення;
- ступінь інтелектуального розвитку;
- особливості психофізичного розвитку;
- потреби і можливості дитини.

У вітчизняній системі дошкільної освіти діти з порушеннями мовлення можуть одержувати допомогу у спеціальних логопедичних групах (окремих ДНЗ), які поділяються за 3-ма типами:

- 1) для дітей із ФФНМ (фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення);
- 2) для дітей із ЗНМ (загальним недорозвиненням мовлення);
- 3) для дітей із заїканням.

У ці групи приймають дітей із первинними порушеннями мовлення у поєднанні зі збереженим слухом та інтелектом. Тривалість виховання і навчання у таких групах визначається, насамперед, якістю мовленнєвого порушення дитини. Адже основною *метою* спеціальних логопедичних дошкільних закладів (груп) є корекція мовленнєвих порушень у дітей та їх повноцінна підготовка до навчання у масових закладах загальної середньої освіти.

Виховання і навчання здійснюються на основі типових програм масового дошкільного закладу, адаптованих до особливостей психофізичного розвитку вихованців із порушеннями мовлення. Ефективність логопедичної корекції у дошкільних закладах залежить від організації комплексного психолого-медико-педагогічного впливу та налагодженої співпраці з батьками. Звичайно, безпосередню корекцію мовленнєвих порушень здійснюють фахівці-логопеди. Але з вихованцями логопедичних груп також активно працюють вихователі. Ця робота спрямовується не тільки на загальний розвиток дітей та формування у них знань відповідно до програми ДНЗ, але і на закріплення мовленнєвих навичок, вироблених на логопедичних заняттях. На заняттях із фізичного виховання і музики здійснюється не лише зміцнення здоров'я дітей, розвиток координації їхніх рухів і отримання позитивних емоцій та естетичного задоволення, але й спеціальний логоритмічний вплив. Завданням психологів є подолання

недорозвитку окремих пізнавальних процесів, проблем емоційно-вольової сфери і поведінки дітей. За необхідності діти також можуть одержувати медикаментозне лікування, відвідувати фізпроцедури, заняття з ЛФК (лікувальної фізкультури). Закріплення одержаних знань, створення позитивної атмосфери для розвитку забезпечують батьки дитини.

Діти шкільного віку, які мають невиразні, часткові порушення мовлення, одержують логопедичну допомогу на додаткових заняттях у логопедичних кабінетах при закладах загальної середньої освіти (іноді – при управліннях освіти). Логопедичні заняття мають корекційно-розвивальну спрямованість, проводяться паралельно із загальним навчальним процесом і орієнтуються на діючі навчальні програми (насамперед - з рідної мови та математики).

Основними завданнями логопедичної допомоги при закладах загальної середньої освіти є:

- своєчасне виявлення первинних порушень і попередження виникнення вторинних у структурі дефекту дитини;
- виправлення порушень усного й писемного мовлення;
- формування повноцінних знань, умінь і навичок з рідної мови;
- стимулювання розвитку пізнавальної активності дітей, формування необхідних прийомів розумової діяльності для повноцінного оволодіння мовою;
- розвиток мовленнєвої активності дітей;
- поширення корекційно-логопедичних знань серед педагогів і батьків.

На заняття зараховуються, в першу чергу, учні початкових класів, у яких мовленнєві порушення перешкоджають повноцінному навчанню, сприяють неуспішності, зниженню рівня комунікації. Корекційна робота з ними проводиться протягом року переважно у

групових формах. Групи для занять формуються відповідно мовленнєвого діагнозу та віку дітей.

Робота логопеда в умовах школи передбачає тісну співпрацю з психологом, учителями, батьками дітей. Логопед постійно узгоджує із педагогами навчальне навантаження дітей, повідомляє вчителям і батькам про досягнення і труднощі дітей на логопедичних заняттях, пропонує корекційні вправи та завдання для закріплення набутих мовленнєвих навичок. Батьки за наявності бажання можуть бути присутніми на логопедичних заняттях. Якщо вади мовлення учня впливають на розвиток його пізнавальної діяльності, особливості поведінки, необхідна співпраця логопеда з психологом. Психолог коригує програму корекційного впливу, залучивши дитину до психотерапевтичних або психокорекційних занять. Зауважимо, що саме такий комплексний підхід забезпечує більшу ефективність та результативність корекційно-логопедичного впливу.

У тих складних випадках, коли порушення мовлення набуває виразного характеру і не може коригуватись в умовах шкільного логопедичного пункту, а дитина через наявне порушення не може навчатися у масовій школі, навчання здійснюється у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. До таких шкіл відповідно нормативних документів приймаються діти із первинно збереженим інтелектом та нормальним слухом.

Спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) для дітей із тяжкими порушеннями мовлення, як правило, мають два відділення.

✓ I відділення: приймаються діти із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ), зумовленим алалією, афазією, дизартрією, ринологією. При зарахуванні враховується рівень мовленнєвого розвитку.

✓ІІ відділення: приймаються діти із тяжким ступенем заїкання і нормальним мовленнєвим розвитком.

В обох відділеннях наповнюваність класів складає 10-12 дітей. У кожному класі, окрім учителя загальноосвітніх предметів, обов'язково працює вчитель-логопед. Навчання здійснюється за спеціальними корекційно спрямованими програмами, які ґрунтуються на принципах логодидактики у поєднанні з використанням специфічних методів і прийомів корекційно-виховного впливу.

Завданнями корекційної роботи в таких закладах є:

- подолання порушень усного та писемного мовлення на основі індивідуального та диференційованого підходу;
- нормалізація психічного розвитку та комунікативної поведінки дітей;
- забезпечення навчальної успішності в межах стандарту спеціальної освіти з урахуванням можливостей кожної дитини;
- підготовка дітей до самостійного життя, соціально-побутової і трудової інтеграції в суспільство.

Узагальнюючи вищезазначене, можна констатувати, що подолання порушень мовлення забезпечується, з одного боку раціональним поєднанням фронтальних, групових та індивідуальних логопедичних занять, а з іншого – логопедизацією всього освітнього процесу. Корекція та розвиток мовлення учнів здійснюються, як у навчальному процесі, так і у позакласній діяльності всім педагогічним колективом у поєднанні з психологічною і лікувально-оздоровчою діяльністю.

Отже, успішність навчальної та корекційно-виховної роботи у спеціальній загальноосвітній школі (школі-інтернаті) для дітей із тяжкими порушеннями мовлення забезпечується, насамперед,

узгодженими діями логопедів, учителів, вихователів, психологів та медичного персоналу, співпрацею з родинами учнів.

Дітям із порушеннями мовлення логопедична допомога також може надаватися і в структурах, підпорядкованих Міністерству охорони здоров'я, зокрема: у логопедичних кабінетах при дитячих поліклініках та стаціонарах при дитячих лікарнях і психоневрологічних диспансерах (дитячих санаторіях).

Логопед дитячої поліклініки надає допомогу дітям з усіма видами мовленнєвих порушень незалежно від рівня їхнього інтелекту та збереженості слуху. Має бути налагоджена взаємодія фахівця-логопеда не лише з окремими родинами, але, насамперед, із тими дошкільними закладами, в яких відсутні спеціальні логопедичні групи. У спеціальних відділеннях стаціонарів надається лікувально-оздоровча та психолого-педагогічна допомога дітям, які, окрім мовленнєвих порушень, мають також інші відхилення у своєму психофізичному розвитку.

Успішність навчання дитини з порушеннями мовлення залежить не лише від виправлення в неї конкретних вад і недоліків, а й від створеної психологічної атмосфери, від правильного ставлення вчителя, врахування у навчальному процесі наявних проблем і особливостей дитини. Зупинимось на деяких важливих аспектах роботи педагога з такими дитьми.

Передусім діти-логопати потребують сприятливого режиму навчання. Такий режим знаходить вияв у доброзичливому ставленні вчителя, розумінні та врахуванні у навчальному процесі особливостей дитини (насамперед, при більш складних діагнозах: дизартрії, ринології, заїканні), психологічній підтримці (підбадьорюванні, заохочуванні, створенні ситуації успіху).

Важливим аспектом логопедичної роботи є стимулювання пізнавальної та мовленнєвої активності дітей. Адже у багатьох із них комунікативна діяльність значно знижена через вади мовлення, діти невпевнені у собі, пасивні на уроках. Тому важливо спочатку залучати дітей до таких видів діяльності (як на уроках, так і у позакласній роботі!), в яких можна створити ситуацію успіху, підтримати віру дитини у власні сили, забезпечити емоційно-позитивне спілкування з однолітками.

Слід пам'ятати, що в учнів-логопатів часто бувають проблеми безпосередньо в розумінні мовлення, тому варто проводити детальний інструктаж перед виконанням всіх завдань і обов'язково переконатись, що дитина його зрозуміла. Мовлення ж самого педагога завжди має бути зразковим, чітким, емоційно виразним, складатись із коротких і зрозумілих речень.

Значну увагу варто приділяти формуванню прийомів розумової діяльності, необхідних для оволодіння граматиною. З метою розвитку зв'язного мовлення слід учить дитину міркувати, самостійно робити розгорнуті висновки. Логопед і вчитель мають допомагати дитині грамотно і логічно будувати висловлювання, стежити за використанням і закріпленням у самостійному мовленні навичок, набутих на логопедичних заняттях.

Як свідчить досвід багатьох логопедів-практиків [96; 105], у дітей-логопатів часто виявляються недорозвиненими важливі для навчання функції, серед яких: просторове сприймання і уявлення; зорове сприймання; аналіз і синтез; координація системи «око-рука»; складна координація рухів пальців і кисті рук; фонематичне сприймання, фонематичний аналіз і синтез. Отже, саме ці проблеми мають стати об'єктом корекційної роботи педагога як у навчальному, так і позанавчальному процесі. За наявності значних порушень дитина

потребує також спеціального впливу психолога, узгодження з ним змісту і прийомів роботи вчителя і логопеда.

У створенні сприятливого освітнього середовища важливе місце посідає індивідуальний підхід до дітей-логопатів. Варто акцентувати увагу на тому, що конкретний зміст і прийоми корекційної роботи педагога будуть залежати від клінічного діагнозу дитини, її психологічних особливостей, а також мають ретельно узгоджуватись із логопедом і психологом. Наприклад, форма опитування дитини із заїканням: усна чи письмова відповідь, з місця чи біля дошки, на уроці чи після уроку, - буде залежати від етапу корекційного впливу. За наявності грубих і стійких помилок дитини у читанні й письмі не варто давати їй додаткових завдань, навпаки, важливо узгодити із логопедом спеціальні види завдань, які будуть ураховують специфіку помилок. У дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення необхідно розвивати фонематичне сприймання, аналіз і синтез.

Навчання і виховання дитини з вадами мовлення обов'язково має бути поєднане з систематичними логопедичними заняттями, оздоровленням, за необхідності – з лікуванням, психотерапевтичним і психокорекційним впливом, заняттями з ЛФК.

Важливого значення для повноцінного включення дітей із порушеннями мовлення у навчальний процес набуває підготовка колективу учнів до позитивного емоційного сприймання такого однокласника. Педагог або психолог мають пояснити дітям, що в класі є дитина, яка має певні проблеми (невиразно говорить, з помилками пише або читає, робить запинки у розмові тощо), і що такий учень дуже потребує підтримки й допомоги однокласників, адже для подолання більшості мовленнєвих проблем потрібен деякий час. Водночас педагог разом із психологом мають залучати дитину-

логопата до таких колективних форм діяльності, у яких вона почуватиметься комфортно і в яких порушення її мовлення не висуватимуться на перший план.

Серйозну роботу логопеду, вчителю й психологу необхідно провести з родиною учня з порушенням мовлення, адже співпраця спеціалістами із батьків – одна з головних умов успішності корекційно-виховної роботи.

1.5. Психофізіологічна структура процесу письма

Відмінність між усним і писемним мовленням

Мова і писемність – це дві різні знакові системи; друга існує винятково з метою представлення першої. Письмова мова є постійною, у той час як усне мовлення – швидкоплинне та мінливе.

Письмова мова є незалежною від дискурсивної ситуації, у той час як усне мовлення – залежне. Фізична наявність написаного тексту не залежить від присутності автора або слухача, у той час як для усного виступу (щонайменше, перед магнітофоном) необхідна присутність і мовця, і слухача. Як правило, людина, яка пише, може не квапитися при підготовці свого тексту під час відсутності читача, у той час як мовець часто повинен створювати текст свого виступу у момент говоріння, у присутності слухача. Звичайно, читач може не квапитися, інтерпретуючи написаний текст під час відсутності автора, у той час як слухач, як правило, повинен інтерпретувати його відразу, у присутності мовця.

За своєю природою письмова мова, звичайно, є монологічною, а усне мовлення – переважно діалогічним. Саме тому, часто письмова мова залишає менше можливостей для автора пояснити надалі свої

наміри або навіть визначити, чи були зрозумілими його ідеї, а також менше можливостей для читача довідатися про прагнення автора. Оскільки написаний текст завжди можна перечитати знову, у той час як текст усної мови зникає відразу ж після промови, письмова мова зменшує необхідність запам'ятовування, а усне мовлення, навпаки, часто створює велику різноманітність технік і правил щодо запам'ятовування.

У зв'язку з тим, що у розпорядженні автора і читача є більше часу, письмова мова дозволяє використання більш складних, ніж в усному мовленні, граматичних конструкцій, а також побудову абстрактних концепцій і наведення доводів. Завдяки інтонації, тембру голосу і подібним засобам, усне мовлення дозволяє висловити більше нюансів емоційного тону, ніж писемність, у якій існує менше інструментів висловлювання такого типу.

Перебуваючи на відстані від дискурсивної ситуації, письмова мова дозволяє більше відсторонення і об'єктивності, ніж усне мовлення. Письмова мова забезпечує авторові більше волі в міркуваннях, незалежно від свого соціального оточення, заохочуючи оригінальність, у той час як усне мовлення схильне до того, щоб бути більш традиційним і загальноприйнятим.

Для письмової мови характерним є більш високий ступінь фіксації норм і шаблонів (наприклад, через письмові закони), у той час як усне мовлення часто є більш гнучким. Письмова мова зменшує необхідність багатослівності і повторів у порівнянні з усним мовленням.

Ці та інші відмінності не є абсолютними. Письмове та усне мовлення багато в чому відрізняються, однак у деяких випадках письмо є більш близьким до усного мовлення, і навпаки.

Письмова мова, як правило, відрізняється постійністю. Тексти у письмовій формі, зазвичай, не змінюють після того, як вони були надруковані/написані. Усне мовлення, як правило, доволі нестійке доти, доки воно не записане. Мовець може виправляти себе і міняти свої висловлення у ході мовлення.

Записаний текст може передавати інформацію через час і простір доти, доки така мова і система писемності зрозумілі оточуючим. Усне мовлення звичайно використовується для негайного обміну інформацією.

Письмова мова відрізняється більшою складністю і заплутаністю, ніж усне мовлення, оскільки в ній використовуються більш довгі речення і складні синтаксичні конструкції. Крім того, в усному мовленні немає еквівалента для зовнішньої форми письма і пунктуації. Однак деякі форми письмової мови, такі, як миттєві повідомлення та e-mail, є більш близькими до усного мовлення.

Усне мовлення має схильність до повторень, неповних речень, виправлень і пауз. Виключення складають офіційні виступи та інші заплановані форми усного мовлення, як, наприклад, повідомлення новин, сценарії до спектаклів і фільмів.

Усне мовлення, як правило, це динамічний обмін інформацією між двома або більше людьми. Ситуація та загальні знання відіграють, у цьому випадку, головну роль, тому багато чого може побічно матися на увазі або залишитися невисловленим.

Автори письмових текстів можуть скористатися пунктуацією, заголовками, зовнішньою формою, кольором та іншими графічними ефектами, які недоступні в усному мовленні. В усному мовленні можуть використовуватися паузи, тон, гучність і тембр для створення емоційного контексту.

Матеріал у письмовій формі можна прочитати повторно і ретельно проаналізувати, а також зробити позначки на поверхні. Усне мовлення може використовуватися у такий спосіб лише в записаному вигляді.

Деякі граматичні конструкції використовуються лише в письмовій формі, так само як і деяка лексика (наприклад, складні хімічні, медичні чи юридичні терміни). Частина лексики використовується здебільшого або винятково в усному мовленні, як, наприклад, сленгові вирази.

Психологічні особливості процесу письма

У психології мови письмо як форма письмової мови розглядається як складний психічний процес, який в усіх психологічних класифікаціях зазвичай включається в мову (мовну діяльність), що має різні види і форми.

Психологічна структура письма достатньо складна. Першим і основним компонентом процесу письма є звуковий аналіз слова, що передбачає вміння виділяти окремі звуки зі слова і перетворювати їх в стійкі фонemi. Другим компонентом, що входить до процесу письма, є операція співвіднесення кожного виділеного з слова звуку з відповідною йому буквою.

Психологічний рівень включає ряд «ланок», відповідних інтелектуальним, мовно-мислительним діям, за допомогою яких реалізується письмова діяльність. До них належать:

- виникнення наміру, мотиву до письмової мови;
- створення задуму (про що писати?);
- створення на його основі загального змісту (що писати?), визначення змісту письмового мовлення;
- регуляція діяльності та здійснення контролю за виконуваними діями.

Психофізіологічний (або сенсомоторний) рівень складається з двох підрівнів - сенсо-акустико-моторного та оптико-моторного.

Сенсо-акустико-моторний підрівень складається з ланок, що забезпечують «технічну» реалізацію процесу письма: - забезпечує процесзвукорозрізнення.

Він створює засади для операцій акустичного і кінестетичного аналізу звуків, аналізу слова, для вміння виділяти стійкі фонемі й артикуляційні процеси, в свою чергу, забезпечуються механізмом слухомовної пам'яті.

На оптико-моторному підрівні відбуваються складні процеси перешифровки з одного коду мови на іншу:

- зі звуку на букву;
- з букви на комплекс тонких рухів руки, тобто в моторно-предметну дію, відповідне написання кожної окремої літери.

Мозкова організація діяльності письма досить складна. Складна багаторівнева структура процесу письма забезпечується діяльністю ряду аналізаторів, що відповідають за психофізіологічну основу письма, – відповідними функціями акустичного, оптичного, кінестетичного, кінетичного, пропріоцептивного, просторового аналізаторів та інших систем аналізаторів. Звуковий аналіз забезпечується спільною роботою акустичного і кінестетичного аналізаторів. Перешифровка звуків у літери відбувається за допомогою роботи акустичного, кінестетичного та оптичного аналізаторів. Правильне написання букви обумовлено спільною роботою оптичного, просторового і рухового аналізаторів, що забезпечують тонкі рухи руки, і т. д. Природно, що такий складний процес вимагає спільної роботи не одного, а ряду ділянок мозку.

За даними спеціальних нейрофізіологічних та нейропсихологічних досліджень, психологічний рівень реалізується

за рахунок роботи лобових відділів мозку - передньо-, задньо- і медіо- базальних відділів лобної області великих півкуль кори головного мозку. Психофізіологічний рівень забезпечується спільною роботою задньолобних, нижньотеменної, скроневих, задньовісочних, передньозатилочних відділів (т. з. Зона ТРО).

До функціональної системи, що забезпечує нормальний процес письма, входять різні ділянки кори лівої півкулі кори головного мозку і різні системи аналізаторів (акустична, оптична, моторна та ін.), причому кожна з них забезпечує нормальне протікання лише якоїсь однієї ланки в структурі письма, а всі разом - оптимальні умови для здійснення складного цілісного акту письма.

З психологічної точки зору, письмо є складним психічним процесом, що включає до своєї структури як вербальні, так і невербальні форми психічної діяльності - увагу, зорове, акустичне та просторове сприйняття, тонку моторику рук, предметні дії та ін. Тому його розлад носить системний характер, тобто письмо порушується як цілісна система, цілісний психічний процес.

Основними характеристиками письмової діяльності є наступні:

- письмо являє собою усвідомлений і довільний процес;
- одиницею його є монологічне висловлювання; це завжди контекстна мова, на відміну від усного мовлення, яка є в тій чи іншій мірі ситуативною.

Контекстність діяльності письма припускає, що пишучий здійснює цю діяльність довільно, сам активізує і контролює її, створює письмовий текст самостійно, використовуючи метод «підбору» мовних засобів.

У сучасній психолінгвістичній літературі прийнято розрізнення «зовнішнього» і «внутрішнього» контекстів письмового

тексту. Перший визначається впливом всього прочитаного тексту, а другий залежить від читання абзацу, речення.

Психофізіологічний зміст процесу письма (операції письма)

У момент формування письмо як специфічна психічна дія є складним багатограним процесом, який містить такі компоненти, що становлять функціональну систему письма (О.Р.Лурія):

- процеси переробки слухомовленнєвої інформації (звуковий аналіз почутого, слухомовленнєва пам'ять);
- диференціація звуків на основі кінестетичної інформації;
- актуалізація зорових образів букв;
- розташування елементів у букві, рядка у просторі;
- моторне (кінетичне) програмування графічних рухів;
- планування, реалізація та контроль акту письма, що підлягає запису, має бути розчленованим на слова.

Процес письма являє собою складну свідому діяльність, яка включає всебічний комплекс таких операцій, як:

- мотив і внутрішнє програмування писемного висловлювання;
- конструювання, запам'ятовування і послідовний аналіз і синтез структури фрази, яка підлягає запису;
- фонематичний аналіз та синтез слів;
- співвіднесення фонем з графемами;
- відтворення графем.

Письмо є складною за структурою формою мовленнєвої діяльності, що вимагає залучення великої кількості операцій та залучення різних мозкових областей, кожна з яких робить свій специфічний внесок. Несформованість будь-якої з розглянутих вище функцій може викликати порушення процесу оволодіння письмом, дисграфію. Опанування процесом письма можливо лише за умови

досягнення дитиною високого рівня фізичного, психічного, мовленнєвого та інтелектуального розвитку.

1.6. Комунікативний акт та закони успішної комунікації

Складові комунікативного акту

Мовна комунікація, як і будь-який процес, має певну структуру. Найтиповішою формою вербальної комунікації є процес взаємодії двох або більше комунікантів: адресанта (A1) та адресата (A2). Функціонально цілісним її фрагментом, який охоплює обмін мовленнєвими діями A1 та A2, здійснюваними ними у певному місці та в певний час, вважають комунікативний акт (КА). Отже, комунікативний процес як найзагальніше поняття теорії мовної комунікації актуалізується у вигляді комунікативного акту.

Комунікативний акт – концептуально та структурно організований обмін комунікативною діяльністю мовцями в межах вербального контакту, в якій предметно-знаковим носієм є дискурс, що спирається на певну ситуацію.

КА має два «плани», або складові: дискурс та ситуацію.

Дискурс виражає вербалізовану мовленнєво-мисленнєву діяльність комунікантів у межах вербального контакту, пов'язану з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем (адресантом) та осмисленням його мовної картини світу слухачем (адресатом). Інакше кажучи, дискурс – це мовлення як цілеспрямована соціальна дія, компонент, який бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості.

Ситуація – фрагмент об'єктивно існуючої реальності, частиною якої може бути і вербальна дія.

Екстралінгвістичним (немовленнєвим) компонентом КА є **конситуація**. Це об'єктивно існуюча, власне екстралінгвістична ситуація спілкування; умови спілкування та його учасники.

Конситуація охоплює такі складники:

1. Кількість комунікантів. Мінімальна кількість комунікантів – двоє, у цьому випадку формою їхньої вербальної взаємодії буде діалог, якщо їх більше, ніж двоє – полілог.

2. Хронотоп (часо-простір), тобто єдність часових та просторових параметрів, те, що відбувається на перетині вісей часу й місця (в певний час у певному місці). Розуміння цього поняття в різних наукових галузях має свою специфіку.

Хронотоп – це єдність часових та просторових характеристик, спрямована на вираження певного смислу. Вхід до сфери смислу здійснюється через «ворота» хронотопу, тобто для розуміння смислу вербальної взаємодії слід брати до уваги (окрім інших її характеристик) час та місце, де вона відбувається. Залежно від просторово-часових відносин спілкування може бути:

- «обличчям до обличчя» – одночасно та поруч;
- опосередкованим – одночасно, але на відстані (наприклад, по телефону);

3. Соціальні відносини комунікантів. Вони можуть бути:

- симетричними, коли комуніканти володіють приблизно однаковим набором соціальних характеристик;
- асиметричними, коли комуніканти відрізняються антропологічно (за віком та статтю), соціо-культурно (за взаєминами в соціальних інститутах, наприклад, у сім'ї, певній установі, організації тощо), професійно (за посадами або компетенцією), різними функціями у діалозі (наприклад, в інтерв'ю), ступенем

знайомства (близькі люди, добре знайомі, знайомі, випадкові знайомі, незнайомі, чужі люди).

Соціальний статус комунікантів зобов'язує їх відображати соціальну дистанцію у мовних формах, використовуючи формули соціального дейксису (відповідні звертання, титули тощо), та обирати відповідні форми ввічливості (форми *ти* – *Ви*, лексичні та синтаксичні маркери ввічливості, граматикалізовані форми (у японській, корейській та інших мовах)).

4. Ступінь підготовленості комунікантів. Комуніканти можуть бути:

- не підготовлені, наприклад у неочікуваних ситуаціях спілкування, коли адресат не знає відповіді на поставлені запитання;

- підготовлені завдяки звичці, традиції, наприклад, мовлення викладача, що пояснює певний навчальний матеріал; лікаря, який ставить діагноз та призначає лікування хворому під час прийому; прокурора, котрий проводить допит у процесі судового слідства тощо;

- спеціально підготовлені для певного КА, наприклад, захист дипломної роботи, доповідь на конференції, співбесіда з роботодавцем тощо. Залежно від ступеня підготовленості мовлення комунікантів буває спонтанним або попередньо підготовленим.

5. Ступінь формальності у взаємодії комунікантів визначає їхнє спілкування як офіційну інтеракцію (якщо взаємодія між комунікантами має формальний характер) або конверсацію (у разі міжособистісного неформального спілкування).

6. Спосіб поводження з комунікативним партнером може бути:

- співробітництвом (ставлення до комунікативного партнера як до самоцінності, намагання об'єднати зусилля в спільній діяльності для досягнення близьких цілей);

➤ партнерством (ставлення до комунікативного партнера як до рівного, коли одночасно реалізується намагання не допустити завдання шкоди собі при розкритті цілей своєї комунікативної діяльності);

➤ домінуванням (ставлення до партнера як до засобу досягнення власних цілей, відкрите ігнорування його інтересів, намагання отримати необмежену односторонню перевагу);

➤ маніпуляцією (здійснення прихованого впливу на партнера-комуніканта з метою отримання переваги над ним);

➤ суперництвом (коли інтереси партнера враховуються адресантом відповідно до завдань боротьби з ним);

➤ конфліктом (коли мета вербальної взаємодії – завдання моральних збитків партнеру по комунікації, а в її основі – реальні або ілюзорні суперечності цілей комунікантів при спробі їх вирішення на тлі гострих емоційних станів).

Спосіб поводження з комунікативним партнером будується за канонами комунікативної поведінки, загальноприйнятої у певній лінгвокультурі.

Семантичний компонент КА називається **контекстом**. Це експліцитно або імпліцитно виражені смисли, які реально існують як частина ситуації, відображаються в певному дискурсі й актуальні для конкретного КА. Контекст є фрагментом мовленнєвої комунікації, в якому реалізується комунікативна одиниця, котра піддається аналізу, і він достатній для встановлення її смислу, тобто змісту, який вона отримує у висловлюванні. Виокремлюють власне лінгвістичний контекст (безпосереднє вербальне оточення певної лінгвістичної одиниці) та екстралінгвістичний (невербальний) контекст – зовнішні чинники, які впливають на зміст повідомлення.

Згідно з онтологічним критерієм моделюють п'ять типів контексту:

1.*мовленнєвий контекст* – мінімальний відрізок мовлення, який визначає кожне індивідуальне значення слова;

2.*екзистенційний контекст* – світ об'єктів, станів, подій, усе, до чого відсилає висловлювання в акті референції;

3.*ситуаційний контекст* – тип діяльності, предмет спілкування, статусно-рольові відносини, формальність, офіційність тощо;

4.*акціональний контекст* – контекст, який конституюють самі мовленнєві дії;

5.*психологічний контекст* – інтенції, вірування, бажання як психологічні регулятиви, що відповідають за програму дій мовців.

Узагальнені знання про типи ситуацій та соціокультурні контексти зберігаються в пам'яті у вигляді фреймів, сценаріїв, ситуаційних моделей, стереотипів, концептів тощо. У когнітивній лінгвістиці описані різні одиниці опрацювання та зберігання інформації про навколишній світ у свідомості людини. Під сценарієм розуміють сукупність сталих уявлень про процес як набір регулярно відтворюваних подій.

Когнітивним компонентом КА є *пресупозиція*. Це спільні знання, досвід, попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти і які, попередньо, визначають доцільність та успішність висловлювання.

Інакше кажучи, пресупозиція є тезаурусом (запасом слів індивіда, необхідним для спілкування на певну тему) комунікантів, тобто частиною їхньої культурної та наукової компетентності за різної мовної компетентності. Виділяють три типи пресупозицій:

1. *макропресупозиція* (когнітивна база (КБ)) – сукупність знань, уявлень, досвіду, якими володіють мовці як члени національної лінгвокультурної спільноти;

2. *соціумна пресупозиція* (колективний когнітивний простір (ККП)) - сукупність знань, уявлень, досвіду тощо, якими володіють мовці як члени певних соціумів;

3. *ситуативна, спонтанна мікропресупозиція* (індивідуальний когнітивний простір (ІКП)) – спільний фонд знань комунікантів про ситуацію, в якій відбувається КА.

Типи дискурсу. Умови успішної комунікації

Дискурс – це не тільки продукт мовленнєвої діяльності, а також і процес її творення, який визначається комунікативним контекстом та умовами спілкування.

Набуття навичок творення / сприйняття дискурсу передбачає три етапи:

➤ *ознайомлення* (вступна бесіда викладача з посиланням на комунікативну мету спілкування, представлення дискурсу, контроль розуміння, аналіз ситуації);

➤ *тренування* (сприйняття та аналіз кількох дискурсів одного типу, вправи для закріплення мовних засобів, відтворення дискурсів);

➤ *практика*: кероване спілкування (творення /розуміння дискурсів), вільне спілкування (творення / розуміння акту спілкування з використанням вивчених типів дискурсів на основі проблемної ситуації іншомовного культурного середовища).

Спілкування – це те, що наповнює щоденне життя кожного. Під час комунікації ми обмінюємось думками, знаннями, емоціями. Однак, на жаль, не завжди залишаємось задоволеними після розмов.

1.7. Теорія мовленнєвих актів

Мовленнєвий акт та його структура

Мовний акт – це мінімальна одиниця мовленнєвої діяльності, що виділяється і вивчається в теорії мовних актів (вченні, що є складовою лінгвістичної прагматики).

Мовленнєвий акт визначається як мінімальна основна одиниця мовленнєвого спілкування, в якій реалізується одна комунікативна мета і здійснюється вплив на адресата.

Оскільки мовленнєвий акт - це вид дії, то для його аналізу використовуються інструменти, як і для оцінки будь-якої дії: суб'єкт, мета, спосіб, інструмент, засіб, результат, умови, успішність та ін. Суб'єкт мовного акту – той, хто говорить – виробляє висловлювання, як правило, розраховане на сприйняття його адресатом – тим, хто чує.

Трирівнева схема аналізу мовної дії запропонована англійським філософом і логіком Дж. Остіном. Відповідно неї до структури мовленнєвого акту відносять локуцію, іллокуцію та перлокуцію.

Локуція (англ. locution — мовний зворот) (локутивний акт) — побудова фонетично і граматично правильного висловлювання певної мови з певним смислом і референцією. Іншими словами, це акт «говоріння», вимовляння.

Іллокуція (il — префікс, який має посилювальне значення, і англ. locution — мовний зворот) (іллокутивний акт) — втілення у висловлюванні, породжуваному в процесі мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості.

Перлокуція (лат. *per* префікс, який має посилювальне значення, і англ. *locution* — мовний зворот) (перлокутивний акт) — наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію.

Іллокутивні акти розрізняються між собою не тільки своєю метою, але і рядом інших ознак. Однією із поширених класифікацій МА є класифікація Дж. Серля, створена в 60-ті роки ХХ ст.

Класифікація мовленнєвих актів

У своїй статті «Класифікація іллокутивних актів» він визначив найважливіші лінгвістично значущі параметри, за якими розрізняються іллокутивні акти, а отже і мовленнєві акти. Дж. Серль виокремлює п'ять типів МА:

- Репрезентативи, або асертиви (Я стверджую). Зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювання.
- Директиви (Я наказую). Змушують адресата зробити щось.
- Комісиви (Я обіцяю). Зобов'язують виконати певні дії у майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки.
- Експресиви. Виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості.
- Декларативи. Встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлювання та реальністю.

В рамках п'яти основних іллокутивних класів мовні акти розрізняються рядом додаткових параметрів:

- співвідношення мовного акту з попереднім текстом (наприклад, як відповідь, так і твердження є репрезентативними, але відповідь, на відміну від твердження, передбачає попереднє йому питання);
- співвідношення соціальних статусів комунікантів (наприклад, наказ і вимога - директиви, але при наказі статус мовця повинен бути вище статусу слухача, а при вимозі це не обов'язково, і тому ми

можемо вимагати від нашого начальника, щоб він був з нами ввічливим, але не можемо йому цього наказати);

- спосіб зв'язку мовного акту з інтересами мовця і слухача (наприклад, привітання та співчуття - експресиви, що відрізняються один від одного не тільки висловлюваним почуттям радості і печалі відповідно, але і тим, що подія, з якою вітають, розглядається як благо для слухача, а подія, з приводу якої співчують - як горе, що спіткало);

- ступінь інтенсивності подання іллокутивної цілі (так, прохання і блага, так само є директивами, відрізняються один від одного, перш за все, за цим параметром).

Перформативні мовленнєві акти

Перформатив (*середньолат. Performo — дію*) — висловлювання, еквівалентне дії, вчинку; повідомлення, препозитивна складова якого не може бути оцінена в межах категорій істинності/неістинності.

У сучасній лінгвістиці сформульовано основні ознаки перформативних висловлювань: еквіакціональність (дорівнює дії); неверифікованість (неперевірюваність за критерієм істинності / неістинності); автореферентність (здатність перформативного акту бути референтом для самого себе); автономінативність (називання самого себе); еквітемпоральність (темпоральний збіг часу дієслова і дії); компетентність (наявність повноважень у мовця); певне граматичне оформлення.

Джон Остін виділяє такі групи перформативів:

1. *Вердиктиви* (за ознакою винесення вердикту, за ознакою оцінювання, поглядом): засуджувати, оцінювати, розуміти, розраховувати, аналізувати.

2. *Екзерситиви* (за ознакою влади, права, впливу): призначати, застерігати, наказувати, заповідати, називати.

3. *Комісиви* (за ознакою обіцянки, різними зобов'язаннями, включаючи декларації): заявляти, обіцяти, підтримувати, присягати.

4. *Бехабітиви* (за ознакою соціальних конвенцій): вибачатися, вітати, хвалити, співчувати, дякувати.

5. *Експозитиви* (уособлюють те, яке місце займає наше вживання під час дискусії чи бесіди): відповідати, визнавати, припускати, інформувати.

Непрямі мовленнєві акти

Непрямий мовленнєвий акт – стиль мовлення, усне висловлювання, вираз, речення, мовленнєва дія, мовленнєвий акт адресанта (автора), смисл якого виводиться не буквально, а з опорою на підтекст, прихований зміст, імплікатури дискурсу.

Імплікація стосовно комунікативних аспектів мови спрацьовує нестрого; йдеться про висловлювання адресатом іллокутивного змісту повідомлень у їх прямому вживанні, у межах прямих мовленнєвих актів.

Однак часто спостерігаються випадки непрямого вживання повідомлень мовленнєвих актів, де такі імплікації не чинні або "не спрацьовують". Адресат спирається на якісь інші закономірності вияву іллокутивного змісту мовленнєвого акту.

Імплікатури мовленнєвого спілкування – прагматичні компоненти змісту повідомлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів, які виводяться адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів та конвенцій спілкування. Іншими словами, імплікатури дискурсу породжуються не структурою мовного коду, а виникають із загальних умов успішності комунікації.

Імплікатурам дискурсу властиві такі особливості:

1. мовні одиниці в комунікації можуть бути носіями різних значень;
2. зміщення цих значень стосовно одних і тих самих мовленнєвих актів регулярні;
3. зміщення, пов'язані з різними типами пропозитивних установок і модальностей (можливість, бажання, необхідність, причинність тощо);
4. мовні засоби в непрямих мовленнєвих актах часто конвенціоналізуються, стають прагматичними кліше (наприклад, за питанням іде прохання: "Ви не скажете, котра година?");
5. мовні засоби непрямих мовленнєвих актів -відсилають до сфери немовних знань учасників комунікації (пресупозицій, знань принципів спілкування, ознак успішності комунікації);
6. мовні одиниці непрямих мовленнєвих актів ніби свідчать про порушення мовцем одного чи кількох постулатів комунікативного кодексу та ін.

Типові приклади непрямих мовленнєвих актів:

- «Ви не змогли б зачинити двері?» — комунікативний смисл «зачиніть двері»
- «Чи можу попросити вас передати мені сіль?» — комунікативний смисл «прошу передати мені сіль»
- «Ти не даси мені свій конспект?» — комунікативний смисл «дай мені свій конспект»

Отже, комунікативний смисл непрямих мовленнєвих актів виводиться не із змісту (значення) пропозиції, а із засобів мовленнєвого коду, вжитих у конкретній конституції, з конкретними мовцями, конкретною тематикою спілкування.

Ефективність комунікативного акту залежить від осіб адресата і адресанта. Саме мовець визначає, яким буде мовленнєвий акт: перформативним чи констативним, прямим чи непрямым. Від адресата, у свою чергу, залежить те, чи зможе він інтерпретувати цей мовленнєвий акт як перформативний чи констативний, прямий чи непрямий і відповідно відреагувати реплікою в діалозі або конкретним не мовленнєвим вчинком.

1.8. Теорія мовленнєвого впливу

Поняття мовленнєвого впливу

Мовленнєвий вплив, у широкому сенсі – вплив на індивідуальну та/або колективну свідомість і поведінку, що здійснюється різноманітними мовленнєвими засобами, іншими словами – за допомогою повідомлень природною мовою.

Іноді під поняття мовленнєвого впливу підводять також використання повідомлень, побудованих засобами так званих паралінгвістичних (тобто "навкололінгвістичних") семіотичних систем, до яких належать, насамперед, жести, міміка і пози (так звана кінесика, що утворює ядро паралінгвістики у традиційному розумінні останньої); естетичні коди словесної творчості (наприклад, стилістичні коди та систему інтертекстуальних посилянь); а також, у випадку письмової комунікації, засобу графічного оформлення тексту (метаграфеміка).

Існують деякі сфери життя, у яких мовленнєвий вплив, і навіть справжнє мовне маніпулювання практикуються особливо часто і відіграють дуже важливу роль. Насамперед, варто назвати дві великих сфери, що завжди привертати до себе підвищену увагу

суспільства та є детально вивченими з позицій теорії мовленнєвого впливу. Це, з одного боку, політична, а з іншого боку – рекламна комунікація. Вони, до речі, досить близькі, а в деяких своїх формах майже збігаються (у випадку політичної реклами, що багато в чому будується як комерційна; існує також і така специфічна сфера, як соціальна реклама).

Елементи мовленнєвого впливу, звичайно ж, присутні у навчанні та вихованні – що гостро переживається поборниками необмеженого розвитку людської особистості.

Інша сфера інтенсивного мовленнєвого впливу з використанням особливостей мовних форм – це психотерапія, а також такий її вид, як нейролінгвістичне програмування.

Поряд з лікарською психотерапією існують її різні позалікарські форми. З одного боку, до них належить спілкування зі сповідником. З іншого боку, – великий світ народної психотерапії (магія, змови, чаклунство). У всіх формах психотерапії є досить багато загального, що відображається у спробі побудувати загальну теорію для опису всіх цих форм, що отримала назву (втім, далеко не загальноприйняту) сугестивної лінгвістики.

До числа передумов мовленнєвого впливу належать наступні:

Психологічні. Людська свідомість багато в чому є вразливою для зовнішнього впливу: слабких місць у захисному бар'єрі є чимало. Свідомість є інертною, і тому можна повідомити співрозмовнику у великій кількості відомих речей щось таке, із чим він міг би і не погодитися, якби відокремив це нове від відомого.

Когнітивні. У людини є певна модель світу, особливості будови якої можуть використовуватися маніпулятором. Наприклад, рекламні кампанії можуть будуватися на експлуатації образу товару, послуги

тощо, або ж на його свідомому зламі; у будь-якому випадку образ враховується.

Логічні. Розуміння мовних висловлювань пов'язане зі здійсненням логічних висновків, які можуть бути навмисно спрямовані у помилкове русло. Наприклад, добре відомі багато пророцтв Дельфійського оракула, що, за легендою, підштовхували до помилкових висновків.

Соціологічні. За деяким даними, близько 85% людей – конформісти (причому ця цифра є константою соціального світу, визначальна стійкість людських співтовариств; понад 15% конфліктних особин здатні підірвати суспільство, а при меншому відсотку наступає застій, що робить його вразливим для зовнішніх погроз), які просто схильні піддаватися маніпулюванню.

Комунікаційно-семіотичні. Щоб спілкування відбувалося досить гладко і не перетворювалося в боротьбу та суперечки про способи опису дійсності, на ці розходження – у тому випадку, якщо вони представляються несуттєвими для цілей спілкування.

Структурно-семіотичні. Будь-яка семіотична система не просто позначає дійсність – вона інтерпретує її, пропонує якесь своє специфічне бачення реальності, причому та сама ситуація дійсності може бути проінтерпретована по-різному, і мовець завжди, навіть не бажаючи цього, у певній мірі нав'язує слухачеві власне тлумачення дійсності.

Типи мовленнєвого впливу

Існують такі основні *способи (типи) мовленнєвого впливу* на іншу людину.

1. *Доведення.* Доводити – це використовувати аргументи, які підтверджують правильність тези. При доведенні аргументи наводяться згідно із законами логіки. Доведення – це логічний шлях

мовного впливу за допомогою побудови фрази таким чином: «По-перше, по-друге ...».

2. *Переконання.* Переконувати – це навіювати співрозмовнику впевненість, що істина доведена. При переконанні використовуються логіка й емоції, емоційний тиск. Переконуємо ми таким чином: «По-перше..., по-друге...».

3. *Умовляння.* Умовляти – це емоційно переконувати співрозмовника відмовитись від його точки зору й прийняти нашу – просто так, тому що нам цього дуже хочеться. Умовляння завжди здійснюється дуже емоційно, інтенсивно, при цьому використовуються особисті мотиви, воно часто будується на багаторазовому повторюванні прохання чи пропозиції: «Ну, будь ласка,. ну зроби це для мене... це ж тобі нічого не варто... я буду дуже тобі вдячний... я тобі теж зроблю таку послугу, якщо ти коли-небудь попросиш..... ну, будь ласка,... ну дуже прошу...».

4. *Канючення.* Канючити – це просити, застосовуючи просте багаторазове повторювання прохання. Канючать, як правило, діти у батьків: «Ну купи..., ну купи..., ну купи..., ну, будь ласка,... ну купи...».

5. *Навіювання.* Навіювати – це заставляти співрозмовника просто повірити вам, прийняти на віру те, що ви йому говорите, – без обмірковування, без критичного аналізу.

6. *Наказ.* Наказати – це примусити людину виконати що-небудь використовуючи її залежність від посадової особи, залежність від соціального стану тощо без жодного пояснення чи мотивування розпорядження.

7. *Прохання.* Просити – це підштовхувати співрозмовника зробити що-небудь в інтересах того, хто говорить, керуючись позитивним ставленням до того, хто говорить.

8. *Примус*. Примусити – це означає змусити людину зробити щонебудь проти її волі. Примус ґрунтується звичайно на тиску, вербальній агресії, апеляції до тяжких наслідків для співрозмовника або на демонстрації грубої сили чи погрозах.

Мовленнєва маніпуляція як вид мовленнєвого впливу

Мовний вплив – це наука про вибір підходящого, адекватного способу мовного впливу на особистість у конкретній комунікативній ситуації, про вміння правильно сполучати різні способи мовного впливу у залежності від співрозмовника і ситуації спілкування для досягнення найкращого ефекту.

Мовний вплив – це вплив на людину за допомогою мови з метою переконати її свідомо прийняти нашу точку зору, свідомо прийняти рішення про яку-небудь дію.

Маніпулювання – це вплив на людину з метою змусити її щонебудь зробити несвідомо або наперекір її власному бажанню, думці, намірам.

Основні ознаки маніпулювання:

По-перше, маніпулювання – це не фізичне насильство, а вид духовного, психічного впливу, при якому мішенню стають структури особистості. В етичному плані мовець (суб'єкт маніпулювання) відмовляє співбесідникам (об'єктам маніпулювання) в параметрах особистості, вони, у певному сенсі, набувають характеристик речей.

По-друге, до об'єктів маніпулювання ставляться як до речей, а це означає, що маніпулювання порушує моральні норми суспільства. У цьому значенні про маніпулювання можна говорити як про махінацію, а саме слово

«маніпулювання» набуває негативної оцінки.

По-третє, маніпулювання – це обов'язково прихований вплив. Тому приховування інформації завжди свідчить про маніпулювання.

По-четверте, маніпулювання передбачає певні знання і значну майстерність маніпулятора. Тому маніпулюванню можна навчитися, у ньому можна удосконалюватися.

Прийоми мовленнєвого маніпулювання частково розглядаються в науці, що отримала назву ***НЛП (нейролінгвістичне програмування)***.

У сучасній науці існує декілька визначень мовленнєвого маніпулювання. Одне з них визначає ***мовленнєве (мовне) маніпулювання (маніпуляція)*** як різновид маніпулятивного впливу, що здійснюється шляхом використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну і поведінкову діяльність адресата.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКУМ ІЗ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

2.1. Практичні роботи

Практичне 1

Тема: Психолінгвістика як наука про мовленнєву діяльність

Мета: схарактеризувати психолінгвістику як міждисциплінарну галузь науки, розглянути основні концепції та методи психолінгвістичних досліджень.

План

1. Сутність, предмет і завдання психолінгвістики.
2. Взаємозв'язки психолінгвістики з іншими науками.
3. Основні концепції психолінгвістики.
4. Методи психолінгвістичних досліджень.

Завдання:

1. Розкрити, що передбачає психологічне дослідження мовлення.
2. Визначити роль біхевіористського та інших напрямів психології у становленні психолінгвістики.
3. Представити у вигляді порівняльної таблиці або схеми "Методи психолінгвістичних досліджень".

Додатково (за бажанням):

Схарактеризувати актуальні напрямки сучасної психолінгвістики:

➤ використання нейролінгвістичного програмування в різних сферах;

➤ моделювання вербальної поведінки у системах штучного інтелекту та ін.

Література:

1. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Вінниця, 2018. 101 с.
2. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.
3. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.
4. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.
5. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
6. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.
7. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія. К., 2012. 232 с.
8. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

Практичне 2

Тема: Теоретичні моделі продукування мовлення

Мета: Ознайомитись із різними теоріями походження мовлення; розглянути сутність продукування мовлення як процесу; порівняти основні моделі породження мовлення.

План

1. Теорії походження мовлення.

2.Особливості історичного розвитку мовлення та його основні функції.

3.Сутність продукування мовлення як процесу.

4.Основні моделі породження мовлення:

- ✧ стохастична модель;
- ✧ модель безпосередніх складових;
- ✧ трансформаційно-генеративна граматика Н.Хомського;
- ✧ модель Л.Виготського;
- ✧ модель О.Лурії.

Завдання:

1. Розглянути різні теорії походження мовлення. Підготувати презентацію за однією з тем (*на вибір, розподілити в групі*):

- Звуконаслідувальна гіпотеза походження мови.
- Звукосимволічна гіпотеза походження мови.
- Вигукова гіпотеза походження мови.
- Гіпотеза соціального договору як гіпотеза походження мови.
- Гіпотеза трудових вигуків як гіпотеза походження мови.
- Гіпотеза жестів як гіпотеза походження мови.
- Гіпотеза божественного походження мови.
- Теорія моногенезу.
- Теорія полігенезу.
- Гіпотеза походження мови Ф. Енгельса.

2. Здійснити порівняльний аналіз 2 моделей породження мовлення (*на вибір*). Результати представити у вигляді таблиці.

Література:

9. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч.посіб. Вінниця, 2018. 101 с.

10. Засєкіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.

11. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.

12. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.

13. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 240 с.

14. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.

Практичне 3

Тема: Види мовлення. Технічні характеристики мовлення

Мета: виявити значення мови і мовлення у спілкуванні; проаналізувати функції мови; співставити вербальні і невербальні засоби спілкування; розглянути види мовленнєвої діяльності та складові техніки мовлення.

План

1. Мова і мовлення, їх значення в спілкуванні.
2. Функції мови у спілкуванні. Засоби спілкування.
3. Мовлення як діяльність і поведінка. Види мовленнєвої діяльності.
4. Техніка мовлення.
5. Зв'язок мовлення з іншими психічними процесами.

Завдання:

1. Визначте суть мови і мовлення та їхню роль у спілкуванні.
2. Схарактеризуйте різновиди мовлення за формою вираження думки (внутрішнє (імпресивне), зовнішнє (експресивне): усне/писемне, монологічне/діалогічне/полілогічне) у вигляді таблиці.
3. Зобразьте схематично зв'язок мовлення з іншими

психічними процесами. Відповідь обґрунтуйте.

Література:

- 1.Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
- 2.Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Переяслав-Хмельницький : Переяслав Хмельницький пед. ін-т, 2008. 325с.
- 3.Косенко Ю. В. Основи теорії мовленнєвої комунікації : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2013. 292 с
- 4.Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 208 с.

Практичне заняття 4-5

Тема: Формування мовлення: етапи й рекомендації

Мета: визначити особливості періодів мовленнєвого розвитку; виявити складові процесу засвоєння мови дитиною; проаналізувати умови успішного мовленнєвого розвитку, причини дизонтогенезу мовлення, види мовленнєвих порушень та етапи діагностики і корекції.

План

1. Періодизація мовленнєвого розвитку. Критичний період для засвоєння мови.
2. Процес засвоєння мови дитиною: сприймання, слухове розрізнення та продукування звуків людського мовлення немовлятами; перші слова; розвиток граматики і дитяча словотворчість; основні принципи розвитку раннього дитячого мовлення.

3. Умови успішного мовленнєвого розвитку дитини.
4. Дизонтогенез мовлення. Причини порушень мовленнєвого розвитку дітей.
5. Види мовленнєвих порушень.
6. Основні етапи діагностики та корекції мовленнєвих порушень.

Завдання

1. Схарактеризуйте основні періоди мовленнєвого розвитку людини.
2. Підготуйте й проведіть психолінгвістичне дослідження ранньої дитячої словотворчості (дослідження проводиться з дитиною до 3-х років шляхом спостереження або проведення інтерв'ю з батьками дитини). Складіть словничок мовлення дитини (так званої ранньої дитячої словотворчості. Типу: ляля, моква (морква), па (упав), дя (дядько). Зробіть висновки щодо стану мовленнєвого розвитку.
3. Схарактеризуйте види мовленнєвих порушень.
4. Підготуйте відео з різними видами порушень мовлення у дітей (не менше 3-х). Прокоментуйте щодо можливих шляхів корекції.

Підготувати повідомлення (додатково, за бажанням):

- Проблема впливу середовища і генетики на мовленнєвий розвиток дитини.
- Дитяче мовлення як ключ до розуміння пізнавальних процесів (Ж. Піаже, Л. Виготський, Дж. Брунер).

Література:

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. Вид. 2-ге, допов. Київ : Слово, 2011. 704 с.
2. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: навч.

посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.

3. Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький пед. ін-т, 2008. 325 с.

4. Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 208 с.

5. Лепетченко М. В. Логопедія. Дизартрія : навчально-методичний посібник. Дніпро, 2015. 36 с.

6. Логопедія : підручник. 2-е видання / За ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.

Практичне заняття 6

Тема: Етапи розуміння усного мовленнєвого висловлювання

Мета: розглянути основні етапи і рівні розуміння мовлення; визначити роль фонематичного слуху і мовленнєвої пам'яті у розумінні мовлення; розкрити сутність і складові процесів обробки та осмислення інформації.

План

1. Етапи і рівні розуміння мовлення.
2. Роль фонематичного слуху у розумінні мовлення.
3. Мовленнєва пам'ять і розуміння мовлення.
4. Розуміння мовлення на рівні слів, фраз, речень.
5. Процес обробки та осмислення інформації.

Завдання:

1. Схематично або в вигляді таблиці розкрити основні етапи і рівні розуміння мовлення.

2. Обґрунтувати відповідь на питання: "Як мовленнєва пам'ять впливає на розуміння мовлення?"

3. Шляхи і прийоми розвитку навичок когнітивної діяльності у дітей з порушеннями мовлення (навести приклади).

Література:

1. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.

2. Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький пед. ін-т, 2008. 325с.

4. Дика В.О., Зелінська-Любченко К.О. Особливості формування слухо-мовленнєвої пам'яті у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. URL : http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/4153/1/ilovepdf_com-62-64.pdf

5. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посібник / С.Ю.Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. М.К. Шеремет. – К. : Знання, 2010. – 293 с.

6. Розвиток імпресивного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yNikFDMqpRc>

7. Що таке фонематичний слух і як його розвивати вдома. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=GJ1PQ7gKAx4>

Практичне заняття 7

Тема: Психофізіологічна структура процесу письма

Мета: проаналізувати зв'язок письма з усним мовленням; розглянути основні компоненти й операції письма; визначити роль зорового сприймання, пам'яті, уваги, дрібної моторики, операцій контролю в формуванні навичок письма.

План

1. Зв'язок письма з усним мовленням.
2. Компоненти письма як психічної дії. Операції процесу письма.
3. Зорове сприймання в засвоєнні базових навичок читання і письма.
4. Роль пам'яті і уваги в опануванні процесу письма.
5. Дрібна моторика в опануванні писемним мовленням.
6. Роль операцій контролю (зорового, слухового та рухового) та самоконтролю власної діяльності в формуванні навичок письма.

Завдання:

1. Схарактеризуйте основні компоненти та операції письма (за О.Лурією).
2. Визначте роль дрібної моторики рук в опануванні писемним мовленням дитини.
3. Чи впливає на становлення навичок письма ліворукість? Відповідь обґрунтуйте.

Література:

1. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Вінниця, 2018 . 101 с.
2. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.
3. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.
4. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с. Тарасун В. В. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень : науково-методичний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. 151 с.
5. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293с.
6. Медведєва М. А. Нові прийоми формування фонетично

грамотного письма в учнів з тяжкими порушеннями мовлення. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2013. Вип. 4(2). С. 238–248.

7. Особливі діти в умовах загальноосвітньої школи (досвід закладів освіти Дніпровського району м. Києва) : практично-методичний посібник / упоряд. Н. А. Сидоренко Київ : РНМЦ Дніпровського району, 2015. 64 с.

8. Чехлай Н.В. Заняття з дітьми, які мають писемні порушення мовлення. Логопед. 2018. № 10 (94).

Практичне заняття 8

Тема: Комунікативний акт. Умови успішної комунікації

Мета: ознайомитись з поняттям та складовими комунікативного акту; визначити умови успішної комунікації.

План

1. Комунікативний акт.
2. Складові комунікативного акту. Дискурс, ситуація.
3. Конситуація (екстралінгвістичний компонент).
4. Контекст (семантичний компонент). Типи контексту.
5. Пресупозиція (когнітивний компонент).
6. Умови успішної комунікації.

Завдання:

1. Схематично зобразити складові комунікативного акту.
2. Визначити та обґрунтувати основні умови успішної комунікації.

Література:

1. Беляєва О. М. Мовленнєва комунікація: структура, види, форми, перешкоди. Світ медицини та біології. 2016. № 1(55). С. 187–193.
2. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої

діяльності: навч.посіб. Вінниця, 2018. 101 с.

2. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.

3. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч.посіб. Харків, 2011. 132 с.

4. Кліш П. А., Хом'як А. П. Комунікативний акт як структурна одиниця спілкування. Педагогічний пошук. 2014. №4 (84). С. 9–11.

5. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми :Сумський державний університет, 2011. 187 с.

6. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.

7. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 537 с.

8. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. Київ :Академія, 2012. 288 с.

Практичне заняття 9

Тема: Теорія мовленнєвих актів

Мета: розглянути ознаки, структуру, типи мовленнєвих актів; оволодіти вміннями розрізняти й характеризувати різні типи та види комунікативних актів.

План

1. Мовленнєвий акт, його ознаки та структура.
2. Класифікація мовленнєвих актів. Типи мовленнєвих актів.
3. Перформативні мовленнєві акти.
4. Непрямі мовленнєві акти.
5. Складні мовленнєві акти.

Завдання:

1. Скласти порівняльну таблицю “Типи мовленнєвих актів” (асертив, квеситив, директив, комісив, експресив). Визначити їх ознаки та навести приклади.

2. Утворити речення, що на комунікативному рівні репрезентуватимуть перформативний мовленнєвий акт зі значеннями:

➤ спеціального повідомлення (зі словами заявляю, підтверджую, підкреслюю...);

➤ вияву влади (зі словами призначаю, наполягаю, раджу, вимагаю...);

➤ обіцянки (зі словами гарантую, обіцяю, пропоную руку і серце...);

➤ прохання та пропозиції (зі словами молю, прошу...);

➤ соціальної мовленнєвої дії (зі словами дякую, поздоровляю, бажаю успіху, співчую, вітаю вас...).

3. Навести приклади непрямих мовленнєвих актів.

Література:

1. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Вінниця, 2018. 101 с.

2. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособовеспілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.

3. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.

4. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2011. 187 с.

5. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.

Практичне заняття 10

Тема: Мовленнєвий вплив

Мета: Ознайомитись зі способами і техніками мовленнєвого впливу; проаналізувати особливості мовленнєвих маніпуляцій та мовленнєвого навіювання; ознайомитись з техніками НЛП.

План

1. Поняття мовленнєвого впливу. Сфери мовленнєвого впливу.
2. Передумови мовленнєвого впливу.
3. Способи мовленнєвого впливу.
4. Мовленнєві маніпуляція та їх ознаки.
5. Мовленнєве навіювання (сугестія).
6. Техніки та прийоми нейролінгвістичного програмування (НЛП).

Завдання:

1. Порівняйте способи мовленнєвого впливу та мовленнєвої маніпуляції в вигляді таблиці.
2. Визначте основні різновиди мовленнєвого впливу в системі «лектор – аудиторія» відповідно до цілей спілкування.
3. Розкрийте особливості та приклади використання технік та прийомів НЛП (3 на вибір).

Література:

1. Альбота С. М. Лінгвістичні особливості маніпулятивних дій у комунікації. Інформація, комунікація, суспільство: Матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2018. Львів, 2018. С. 206–207.
2. Зайко Л. Маніпуляція в ЗМІ як засіб дегуманізації сучасного суспільства. Філософія як культурна політика сучасності : тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції (Острог, 23-24 жовтня, 2015 р.). Острог, 2015. С. 143–145.

3. Засєкіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 2018. 216 с. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.

4. Карпчук Н. П. Маніпулятивні технології в рекламі. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини : наук. журн. / гол. ред. Н. Н. Коцан. 2009. № 11. С. 118–121.

5. Мудраченко Т. Б. Сугестія як засіб мовленнєвого впливу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 56. С. 211–215.

6. Посмітна В. В. Особливості маніпулятивного мовного впливу у військових і правоохоронних періодичних виданнях України. Філологічні студії. 2012. Вип. 7. С. 245–257.

7. Роздабара К. Д. Політична маніпуляція як об'єкт лінгвістичного дослідження. Мова і культура. 2011. Вип. 14, т. 7. С. 228–233.

8. Сорокіна Л. Є. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. Випуск 8. Том 2. С. 157–159.

9. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посібник / В. М. Петрик М. М. Присяжних, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-е вид. К : ЗАТ «ВШОЛ», 2011.

РОЗДІЛ 3.
ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ З КУРСУ

3.1. Карта самостійної роботи студента з дисципліни
Психолінгвістика

Кредит та тема	Академічний контроль (форма представлення)*	Кількість балів (за видами роботи)**	Кількість балів всього за кредит	Термін виконан ня (тижні)* **	Викладач (підпис)
<i>Кредит № 1</i> Тема 1. Психолінгвістика як наука й навчальна дисципліна Тема 2. Мовленнєва діяльність. Види мовлення Тема 3. Етнопсихолінгвістика	Підготувати есе “Національний код українців”.	25	70		
	Здійснити порівняльний аналіз основних моделей породження мовлення	25			
	Схарактеризувати різновиди мовлення за формою вираження думки (таблиця)	20			
<i>Кредит № 2</i> Тема 4. Розвиток мовлення в онтогенезі Тема 5. Психофізіологічна структура процесу письма	Окресліть умови успішного мовленнєвого розвитку дитини	10	60		
	Схарактеризуйте основні види мовленнєвих порушень (таблиця)	20			
	Схематично або в вигляді таблиці розкрийте основні етапи і рівні розуміння мовлення	20			

	Визначте роль дрібної моторики рук в опануванні писемним мовленням	10			
<i>Кредит № 3</i> Тема 6. Комуникативний акт. Закони успішної комунікації Тема 7. Теорія мовленнєвих актів Тема 8. Теорія мовленнєвого впливу	Схарактеризуйте типи мовленнєвих актів (таблиця)	10	70		
	Порівняйте способи мовленнєвого впливу та мовленнєвої маніпуляції в вигляді таблиці	15			
	Контрольна робота	30			
	Техніки та прийоми НЛП (3 на вибір)	15			
Всього балів за самостійну роботу		200 балів	200		
ВСЬОГО за семестр – 60 год.					

3.2. Питання для самоперевірки та підготовки до заліку

1. Сутність, предмет і завдання психолінгвістики.
2. Взаємозв'язки психолінгвістики з іншими науками.
3. Основні концепції психолінгвістики.
4. Методи психолінгвістичних досліджень.
5. Особливості історичного розвитку мовлення та його основні функції.
6. Теорії та моделі походження мовлення.
7. Сутність продукування мовлення як процесу.
8. Мова і мовлення, їх функції, значення в спілкуванні.
9. Вербальні та невербальні засоби спілкування.
10. Мовлення як діяльність і поведінка. Види мовленнєвої діяльності.
11. Техніка мовлення.
12. Зв'язок мовлення з іншими психічними процесами.
13. Періодизація мовленнєвого розвитку. Критичний період для засвоєння мови.
14. Процес засвоєння мови дитиною.
15. Основні принципи розвитку раннього дитячого мовлення.
16. Умови успішного мовленнєвого розвитку дитини.
17. Дизонтогенез мовлення. Причини порушень мовленнєвого розвитку дітей.
18. Види мовленнєвих порушень.
19. Основні етапи діагностики та корекції мовленнєвих порушень.
20. Етапи і рівні розуміння мовлення.
21. Роль фонематичного слуху у розумінні мовлення.
22. Мовленнєва пам'ять і розуміння мовлення.

23. Розуміння мовлення на рівні слів, фраз, речень.
24. Процес обробки та осмислення інформації.
25. Зв'язок письма з усним мовленням.
26. Компоненти письма як психічної дії. Операції процесу письма.
27. Зорове сприймання в засвоєнні базових навичок читання і письма.
28. Роль пам'яті і уваги в опануванні процесу письма.
29. Дрібна моторика в опануванні писемним мовленням.
30. Роль операцій контролю (зорового, слухового та рухового) та самоконтролю власної діяльності в формуванні навичок письма.
31. Комунікативний акт.
32. Складові комунікативного акту. Дискурс, ситуація.
33. Конситуація (екстралінгвістичний компонент).
34. Контекст (семантичний компонент). Типи контексту.
35. Пресупозиція (когнітивний компонент).
36. Умови успішної комунікації.
37. Мовленнєвий акт, його ознаки та структура.
38. Класифікація мовленнєвих актів. Типи мовленнєвих актів.
39. Перформативні мовленнєві акти.
40. Непрямі мовленнєві акти.
41. Поняття мовленнєвого впливу. Сфери мовленнєвого впливу.
42. Передумови мовленнєвого впливу.
43. Способи мовленнєвого впливу.
44. Мовленнєві маніпуляція та їх ознаки.
45. Мовленнєве навіювання (сугестія).
46. Техніки та прийоми нейролінгвістичного програмування.

3.3. Контрольні завдання для перевірки знань з курсу

Варіант контрольної роботи з курсу «Психолінгвістика»

І рівень (2 бали за правильну відповідь)

1. Датою народження психолінгвістики як самостійної науки вважається ____ рік

- А) 1946
- Б) 1953
- В) 1970
- Г) 1968

2. Назвіть засновника психолінгвістики:

- А) Ч.Осгуд
- Б) Н. Хомський
- В) Т.Слама-Козаку
- Г) А.А. Леонтьєв

3. У сучасній психолінгвістиці використовуються наступні методи експериментального дослідження:

А) метод семантичного диференціала, метод семантичного інтеграла, метод контент-аналізу

Б) емпіричні, експериментальні, методи обробки, асоціативний експеримент, методика доповнення

В) анкетування, інтерв'ювання, соціологічні експерименти і обробка їх результатів за допомогою апарату математичної статистики

Г) трансформаційний метод, дистрибутивний метод, метод безпосередніх складових

4. Основними ознаками тексту є:

А) змістова, структурна єдність

Б) віднесеність до певного стилю, комунікативна спрямованість

В) комунікативна спрямованість, віднесеність до певного стилю, змістова єдність

Г) змістова, структурна єдність; комунікативна спрямованість, віднесеність до певного стилю

5. Стель мовлення, усне висловлювання, вираз, речення, мовленнєва дія, мовленнєвий акт адресанта (автора), смисл якого виводиться не буквально, а з опорою на підтекст, прихований зміст, імплікатури дискурсу:

А) контекст

Б) дискурс

В) прямий мовленнєвий акт

Г) непрямий мовленнєвий акт

II рівень (по 5 балів за правильну відповідь)

1. Види мовленнєвої діяльності.

2. Умови успішного мовленнєвого розвитку дітей.

III рівень (10 балів за правильну відповідь)

1. Психофізіологічний зміст процесу письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбота С. М. Лінгвістичні особливості маніпулятивних дій у комунікації. Інформація, комунікація, суспільство: Матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2018. Львів, 2018. С. 206–207.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
4. Беляєва О. М. Мовленнєва комунікація: структура, види, форми, перешкоди. Світ медицини та біології. 2016. № 1(55). С. 187–193.
5. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. Вид. 2-ге, допов. Київ : Слово, 2011. 704 с.
5. Брушневська І. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Педагогічний часопис Волині. 2016. С. 70–75.
6. Гончарук Н. М. Психологічний аналіз комунікативного акту та його логічно-змістової структури. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2014. Випуск 23. С. 124–137.
7. Горбунова Н. Сучасні наукові підходи до розвитку словника дітей дошкільного віку. Гуманітарні науки. 2012. № 2. С. 46–52.
8. Гнатик Л. М. Комунікація: походження, типологія, функції. Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. 2011. Вип. 21.10. С. 344–353.

9. Дика В.О., Зелінська-Любченко К.О. Особливості формування слухо- мовленнєвої пам'яті у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. URL : http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/4153/1/ilovepdf_com-62-64.pdf

10. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Вінниця, 2018. 101 с. \

11. Зайко Л. Маніпуляція в ЗМІ як засіб дегуманізації сучасного суспільства. Філософія як культурна політика сучасності : тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції (Острог, 23-24 жовтня, 2015 р.). Острог, 2015. С. 143–145.

12. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.

13. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування: навч. посіб. 2 е вид. Київ, 2018. 216 с.

14. Зуєнко Т. М. Дослідження поняття «лакуна» в лінгвістиці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Філологічна». Випуск 55. 2015. С. 105–106.

15. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.

16. Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Переяслав–Хмельницький: Переяслав-Хмельницький пед. ін-т, 2008. 325с.

17. Карпчук Н. П. Маніпулятивні технології в рекламі. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини : наук. журн. / гол. ред. Н. Н. Коцан. 2009. № 11. С. 118–121.

18. Кліш П. А., Хом'як А. П. Комунікативний акт як структурна одиниця спілкування. Педагогічний пошук. 2014. №4 (84). С. 9–11.

19. Коваль Л. М. Психолінгвістика: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти магістерського рівня освітньо-професійної програми «Українська мова та література». Вінниця : Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 2021. 68 с.

20. Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення: конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики напряму підготовки 6.020303 «Філологія» / Уклад. О.В. Дзикович. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 85 с.

21. Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.

22. Косенко Ю. В. Основи теорії мовленнєвої комунікації: навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2013. 292 с.

23. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsіальному просторі (від універсального до національного) : монографія. Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. 472 с.

24. Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ, 2012. 208 с.

25. Лепетченко М. В. Логопедія. Дизартрія : навчально-методичний посібник. Дніпро, 2015. 36 с.

26. Логопедія: підручник. 2-е видання / За ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.

27. Луцько К. В. Передумови формування внутрішнього мовлення у дітей з особливими освітніми потребами в системі спеціального навчання. Актуальні питання колекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць. 2019. Вип. 14. С. 178 –190.

28. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010. 537 с.

29. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: Академія, 2012. 288с.

30. Медведєва М. А. Нові прийоми формування фонетично грамотного письма в учнів з тяжкими порушеннями мовлення. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2013. Вип. 4(2). С. 238–248.

31. Мудраченко Т. Б. Сугестія як засіб мовленнєвого впливу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 56. С. 211–215.

32. Основи психолінгвістики [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. - Електрон. текст. дані. Луцьк, 2020.

33. Особливі діти в умовах загальноосвітньої школи (досвід закладів освіти Дніпровського району м. Києва): практично-методичний посібник / упоряд. Н. А. Сидоренко Київ: РНМЦ Дніпровського району, 2015. 64 с.

34. Паласевич І. Л. Організаційно-педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. Вип. 35. 2017. С. 250–258

35. Пасенчук Н. В. Поняття дискурсу як комунікативної події та текстової категорії. Science and Education a New Dimension. Philology. V(33), Issue: 123, 2017. С. 52–55.

36. Пахомова О. Л. Роль внутрішнього мовлення в розвитку психологічної культури спілкування у майбутніх психологів. Проблеми сучасної психології. 2013. Випуск 19. С. 544–555.

37. Посмітна В. В. Особливості маніпулятивного мовного впливу у військових і правоохоронних періодичних виданнях України. Філологічні студії. 2012. Вип. 7. С. 245–257.

38. Психолінгвістика. Навчально-методичний посібник / Укладач Лелека Т.О. Кропивницький, 2022. 121 с.

39. Розвиток імпресивного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yNikFDMqpRc>

40. Роздабара К. Д. Політична маніпуляція як об'єкт лінгвістичного дослідження. Мова і культура. 2011. Вип. 14, т. 7. С. 228–233.

41. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія. К., 2012. 232 с.

42. Савінова Н. В. Психолінгвістика: Навчально-методичний посібник / Н.В. Савінова, М.І. Берегова. Миколаїв: видавець Торубара В.В., 2020. 92 с.

43. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.

44. Савчин О. М. Роль внутрішнього мовлення у комунікативно мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. № 2 (49), 2015. С. 157–162.

45. Сорокіна Л. Є. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Випуск 8. Том 2. С. 157–159.

46. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч, посібник / В. М. Петрик М. М. Присяжних, Л. Ф. Компанцева, Є.Д.Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов ; за заг. ред Є.Д. Скулиша. 2-е вид. К : ЗАТ «ВШОЛ», 2011.

47. Тарасун В. В. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень: науково-методичний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. 151 с.

48. Тищенко В. В. До проблеми психолінгвістичного аналізу мовленнєвої діяльності дітей з церебральним паралічем. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіки та психологія. 2014. Вип. 27. С. 17–20.

49. Фінчук Г. В., Скребкова М.А. Лексико-семантичний аспект проблеми лакуарності в процесі міжкультурного спілкування. Молодий вчений. 2018. № 9 (61). С. 381–383.

50. Чехлай Н.В. Заняття з дітьми, які мають писемні порушення мовлення. Логопед. 2018. № 10

51. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навчальний посібник для студентів факультету української філології. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

52. Шатілова О. С. Імплікатури мовленнєвого спілкування як важлива складова інтерпретації спонукальних висловлень. Мова. 2013. №20. С. 203–207.

53. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

54. Що таке фонематичний слух і як його розвивати вдома. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GJ1PQ7gKAx4>

55. Шуляк І. Непрямий мовленнєвий акт як мовний репрезентатив комунікативної інтенції. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. С. 287–291.

Творчі роботи студентів: есе “Національний код українців”

Національний код – це своєрідний генетичний і культурний код нації, сукупність її цінностей, традицій, ментальних особливостей, що передаються з покоління в покоління. Український національний код формується століттями, проходячи крізь випробування, боротьбу за незалежність, збереження мови, культури та традицій. Його основними складовими є волелюбність, працьовитість, духовність, любов до рідної землі та глибока повага до своїх предків.

Протягом всієї історії українці демонстрували сильне прагнення до свободи та незалежності. Козацька доба є одним із найяскравіших прикладів боротьби за суверенність, коли запорозькі козаки відстоювали право на самоврядування та свободу. Визвольні змагання ХХ століття, Революція Гідності та війна за незалежність на сході України – все це підтверджує, що прагнення до волі є невід’ємною складовою українського характеру.

Українці здавна славилися своєю працьовитістю. Ведення сільського господарства, збереження традиційних ремесел, підприємництво та готовність до самоорганізації є важливими складовими українського національного коду. Працьовитість українців дозволяла їм долати труднощі, розвивати економіку та створювати стабільні громади навіть у найскладніші часи.

Українська культура завжди ґрунтувалася на глибокій духовності. Християнство відіграє важливу роль у формуванні моральних засад нації. Народна мудрість, втілена в прислів’ях, піснях, легендах, вчить чесності, справедливості та доброзичливості.

Незважаючи на численні випробування, українці зберігають свою віру, що є ключовим елементом їхньої стійкості.

Українці мають глибоку прив'язаність до своєї землі. Це проявляється не лише в шануванні природи, а й у захисті своєї Батьківщини. Земля для українця – не лише територія, а й духовний простір, символ незалежності та спадкоємності поколінь. Недарма так багато народних пісень і поезій присвячено красі українських полів, річок та лісів.

Збереження культурної спадщини є ще однією визначальною рисою українців. Народні звичаї, обряди, сімейні традиції передаються з покоління в покоління. Святкування Різдва, Великодня, Купала, традиція колядування та вишиванка як символ української ідентичності – все це свідчить про неперервний зв'язок минулого з сучасним.

Національний код українців – це сукупність рис, що формувалися протягом віків і визначають самобутність народу. Волелюбність, працьовитість, духовність, любов до рідної землі та повага до традицій є основою української ментальності. Саме ці риси допомагають українцям долати труднощі, зберігати свою культуру та гідно відстоювати власну незалежність у світі.

Міра Р.-К.

Національний код українців - це не просто набір зовнішніх ознак чи історичних подій. Це глибока духовна і культурна сутність, яка визначає нас як націю, нашу ідентичність та спосіб життя. Український національний код охоплює різні аспекти: від мови та свободи до ставлення до землі та традицій. Всі ці елементи переплітаються, створюючи унікальний образ українця, його світогляд і спосіб існування.

Мова - одна з основних складових національного коду українців. Українська мова - це не лише засіб комунікації, але й своєрідний символ національної ідентичності. Вона стала основою для формування культури, літератури, а також нашого світосприйняття. З кожним словом, з кожним реченням українці передають своє бачення світу, свої переконання, свою історію. Мова - це зв'язок між поколіннями, це шлях, яким передаються знання, традиції та цінності. Українська мова вистояла крізь століття, попри численні спроби її знищити або асимілювати. Вона стала символом боротьби за свободу і незалежність, що є ще одним важливим аспектом національного коду.

Свобода - це ще один важливий елемент національного коду українців. Це не лише політичне прагнення до самостійності, але й внутрішнє почуття незалежності, яке завжди було важливою частиною української ідентичності. Протягом століть українці боролись за свою свободу, і ця боротьба стала не тільки політичною, а й моральною основою нації. Свобода думок, вільне вираження своїх поглядів і переконань є однією з базових цінностей українського народу. Ця свобода втілюється у мовленні, у прагненні до самовираження, у здатності бути відкритими та чесними.

Любов до землі - ще один незмінний елемент національного коду. Українці завжди мали глибоке і святе ставлення до землі, до рідної землі, на якій виростали, яку обробляли та яка їх годувала. Це тісно пов'язано з аграрною культурою України, де земля була не лише джерелом існування, а й символом національної гідності та цілісності. Українці вважають свою землю священною, і навіть у часи найважчих випробувань вона залишалася їхньою опорою та підтримкою. Це особливе ставлення до землі, її родючості, до праці на ній стало основою української ідентичності. Любов до землі — це не просто визнання її цінності, це й глибока вдячність за можливість жити, творити та розвиватися.

Національний код українців - це єдність мови, свободи та любові до землі, що визначає нас як народ. Ці три елементи не існують окремо один від одного. Вони взаємопов'язані і формують основи національної самобутності. Збереження та передача цього коду є важливим завданням для майбутніх поколінь, адже він не тільки пояснює, хто ми є, але й вказує, куди ми повинні рухатися. Розуміння і прийняття свого національного коду допомагає нам зберегти свою унікальність і залишатися вірними своїм корінням у швидко змінюваному світі.

Мар'яна К.

Сутність нації - це не лише окреслена територія, а насамперед той невидимий, але міцний зв'язок, що об'єднує людей в єдину спільноту. Це - культурні надбання, передані з покоління в покоління, пам'ять про минуле, втілена в звичаях, ритуалах і мистецтві. Саме це і є національний код - унікальна ідентичність народу, яку відчуваєш серцем, а не лише розумієш головою.

Серце українського національного коду б'ється в ритмі пісні. Вона супроводжує наше життя від колиски до могили, лунаючи на ланах під час жнив, у тихій атмосфері храму, у лагідній материнській колисковій. Ця пісня - багатогранна, як і душа нашого народу: вона може бути сповнена смутку, відображаючи трагічні моменти історії, але завжди несе в собі силу та незламний оптимізм. Вона ніжна, як весняний вітерець, і горда, як дух козацтва. У мелодіях та словах наших пісень віддзеркалюється наша доля, довга історія боротьби за свободу та незалежність, наш непереможний дух, що допомагав вистояти в найважчі часи.

Українці - народ, який неодноразово опинявся на межі зникнення, але завжди знаходив внутрішню силу для відродження. Ми

- як той корінь, що пробивається крізь тверду землю, символізуючи неймовірну стійкість. Скільки б спроб не було нас зламати, стерти з пам'яті, придушити нашу національну свідомість, ми піднімалися, зберігаючи свою самобутність.

Ця незламність підживлюється глибоким зв'язком із рідною землею, що пахне хлібом і дарує відчуття причетності. Вона підтримується вірою - часто не напоказ, але щирою та глибокою, яка допомагає долати труднощі та дивитися в майбутнє з надією. І, звісно, чуйним серцем, здатним до співпереживання та милосердя.

Отже, національний код українців - це складне та багатогранне явище, що об'єднує в собі ніжність і силу, біль минулого та незгасну надію на майбутнє, мелодійну пісню та та глибоку тишу роздумів. Це те, що робить нас особливими, справжніми, непереможними та щирими. Це наша любов до свого - до рідної землі, мови, культури, традицій. І водночас - це наша відкритість до світу, готовність до діалогу та співпраці, зберігаючи при цьому свою неповторність. Розуміння та усвідомлення власного національного коду є запорукою нашої єдності, міцності та процвітання в майбутньому.

Каріна С.

Різновиди мовлення за формою вираження думки

Тип мовлення	Опис	Приклад
Внутрішнє (імпресивне) мовлення	Це мовлення, яке відбувається в свідомості людини. Воно не виражається словами, а є процесом сприйняття, переживань та роздумів, внутрішнім діалогом.	Думки, уявлення, роздуми, емоції, які не виводяться в слова.
Зовнішнє (експресивне) мовлення	Це мовлення, яке виражає думки через слова, що направлені до слухача чи читача. Воно може бути усним чи письмовим і має на меті передачу інформації.	Розповідь, виступ, лист, спілкування з іншими людьми.
Усне мовлення	Мовлення, що здійснюється в процесі живого спілкування, характеризується миттєвим впливом на слухачів, швидким обміном думками.	Бесіда, діалог, монолог, лекція.
Писемне мовлення	Мовлення, яке виражається через письмові знаки, часто використовується для фіксації думок, для передачі інформації через тексти.	Лист, стаття, книга, інструкція.
Монологічне мовлення	Це мовлення, в якому одна особа висловлює свої думки	Сповідь, виступ, доповідь, розповідь.

	без відповіді з боку інших учасників спілкування.	
Діалогічне мовлення	Мовлення, яке має форму обміну висловлюваннями між двома або більше особами, що взаємно реагують на слова іншого.	Бесіда, дискусія, співрозмови між людьми.
Полілогічне мовлення	Мовлення, яке включає більше ніж два учасники, де обговорюється певне питання, часто з взаємними коментарями і спостереженнями.	Зустрічі, наради, дебати.

Періоди мовленнєвого розвитку людини

Період розвитку	Опис	Особливості мовленнєвого розвитку
Період новонародженості (0-3 місяці)	Мовлення ще не сформоване, але дитина починає реагувати на звуки, зокрема на голоси батьків.	Фонемне сприймання: малюк чує звуки, здатен розпізнавати голоси, реагує на тон.
Період від 3 до 6 місяців	Початок гуління, поява перших звуків, дитина експериментує з голосом.	Гуління: дитина починає видавати звуки (наподоби "гу-гу", "га-га"). Важливий етап для розвитку фонемного слуху.
Період від 6 до 12 місяців	Поява перших словесних форм, дитина починає імітувати звуки, використовувати слівця, як-от "мама", "тато".	Перше слово: дитина починає вимовляти перші зрозумілі слова, хоча мова ще не є граматично правильною.
Період від 1 до 2	Дитина активно	Активне

років	розвиває словниковий запас, починає використовувати прості речення.	мовлення: формується перші прості речення, словниковий запас збільшується до 50-100 слів.
Період від 2 до 3 років	Мова набуває більшої складності, дитина активно використовує граматичні структури, питання.	Граматика: з'являються перші граматичні форми (відмінки, дієслова у простих часах), словниковий запас розширюється до 100-200 слів.
Період від 3 до 4 років	Мовлення стає більш зв'язним, з'являються складніші конструкції, діти починають використовувати часи дієслів.	Розвиток граматики і синтаксису: діти складають складніші речення, використовують прийменники, питання стають все більш складними.
Період від 4 до 6 років	Мовлення стає більш чітким, дитина володіє значним	Розширення лексики та граматики: дитина оволодіває

	словниковим запасом, активно навчається граматичних правил.	правильними граматичними формами, використовує складні речення, вивчає роль частин мови.
Період від 6 до 7 років	Початок навчання в школі, розвиток усного мовлення, переходимо до письма та читання.	Навчання письму і читанню: з'являються базові навички читання та письма, розвивається когнітивна складова мовлення.
Період від 7 до 10 років	Дитина активно використовує мову для навчання, розвитку абстрактного мислення, мовлення стає логічним.	Розвиток абстрактного мислення: зростає здатність до абстракції, використання складних речень і пояснень.
Період від 10 до 16 років	Підлітковий вік, розвиток інтелектуального мовлення, формування	Формування особистого стилю мовлення: з'являються індивідуальні

	мовних стереотипів, стиль мови змінюється.	мовні звички, зміни в мовній поведінці, використання складних мовних конструкцій і термінів.
--	--	--

Додаток Г

Етапи та рівні розуміння мовлення

Етап / Рівень	Зміст	Характеристика діяльності	Приклад
1. Акустико-фонематичний	Сприйняття звукового сигналу	Розрізнення звуків, фонем; виділення мовного потоку	Дитина чує і відрізняє звук [с] від [ш]

Етап / Рівень	Зміст	Характеристика діяльності	Приклад
2. Лексичний	Розуміння значення слів	Встановлення зв'язку між словом і предметом/явищем	На слово «м'яч» дитина показує на м'яч
3. Граматичний	Розуміння граматичних форм і зв'язків	Визначення відношень між словами в реченні	Розуміє різницю між «Мама годує дитину» і «Дитина годує маму»
4. Логіко-семантичний	Розуміння змісту висловлювання	Аналіз, інтерпретація, умовиводи	Дитина усвідомлює, про що йдеться в розповіді
5. Контекстуальний / прагматичний	Розуміння мовлення в ситуації, з урахуванням підтексту	Враховування інтонації, ситуації, емоцій, намірів	Розуміє, що прохання сказане у вигляді жарту або натяку

Додаток Д

Основні види мовленнєвих порушень

Назва порушення	Характеристика	Прояви	Причини виникнення
Дислалія	Порушення звуковимови при нормальному слуху і будові мовного апарату	Заміна, пропуск або спотворення звуків (наприклад:	Неправильне мовленнєве середовище, недостатнє тренування

Назва порушення	Характеристика	Прояви	Причини виникнення
		«л» → «в»)	артикуляції
Фонетико-фонематичне недорозвинення (ФФНМ)	Недостатній розвиток фонематичного слуху та звуковимови	Труднощі у розрізненні та відтворенні близьких звуків	Порушення фонематичного слуху, слабка слухова увага
Дизартрія	Порушення вимови через органічне ураження ЦНС, що впливає на м'язи артикуляційного апарату	Нечітка, змашена мова, спотворення звуків, млявість артикуляції	Перинатальні ураження нервової системи, ДЦП
Ринолалія	Порушення мовлення через анатомічні дефекти носоглотки або піднебіння	Гугнявість, порушення звучності мови	Вроджені вади (заяча губа, вовча паща), операції
Алалія	Відсутність або недорозвинення мовлення через ураження мовленнєвих зон головного мозку	Затримка мовлення, бідність словника, труднощі з побудовою фраз	Органічні ураження головного мозку в ранньому віці
Афазія	Втрата мовлення внаслідок ураження мозку	Повна або часткова втрата	Інсульти, черепно-мозкові травми, пухлини

Назва порушення	Характеристика	Прояви	Причини виникнення
	після того, як мова вже сформувалася	здатності говорити, розуміти, писати	
Заїкання (логоневроз)	Порушення темпу, ритму і плавності мовлення	Повтори, зупинки, спазми при мовленні	Психоемоційна травма, невротичні стани, спадковість

Поради щодо розвитку мовлення дитини

Додаток Є

Розвиток дитини: рекомендації для батьків

ЦЕНТР
ГРОМАДСЬКОГО
ЗДОРОВ'Я
КИЇВ

Розвиток дитини: червоні прапорці та на що звернути увагу батькам?

6-9 місяців:

- * дитина не посміхається;
- * дитина не белькоче;
- * дитина не реагує на джерело звуку;
- * дитина не повертається з боку на бік;
- * дитина не тягнеться та не тримає іграшки;
- * руки дитини напружені та стиснуті;
- * дитина не утримує голову та плечі, коли лежить на животі

1,5-2 роки:

- * дитина не реагує на прохання;
- * дитина не цікавиться іграшками;
- * дитина немає інтересу до навичок самообслуговування (вмивання, одягання, їжа);
- * дитина не робить жесту прохання;
- * дитина не впізнає елементарні побутові предмети;
- * у дитини відсутній інтерес до гри і взаємодії з іншими дітьми

9-12 місяців:

- * дитина не жестикулює руками;
- * дитина не белькотить склади (напр. ба-ба, ма-ма);
- * дитина не реагує емоційно на музику;
- * дитина не реагує на гучні звуки;
- * дитина не проявляє інтерес до іграшок;
- * дитина не сидить без підтримки

3 роки:

- * дитина не цікавиться іграми з іншими дітьми;
- * дитина не використовує прості речення;
- * дитина має труднощі з навичками самообслуговування (вмивання, одягання, їжа);
- * дитина не одягається самостійно;
- * дитина не їсть сама ложкою або виделкою;
- * дитина не розуміє призначення предметів;
- * дитина не грає в активні та рольові ігри (напр. піжмурки)
- * дитина не виконує прохання дорослого

1-1,5 роки:

- * немає зорового контакту;
- * дитина не реагує на знайомі обличчя;
- * дитина не грає у найпростіші ігри;
- * дитина не відгукується на ім'я;
- * дитина не реагує на знайомі слова;
- * дитина не імітує звуки тварин, елементарні рухи;
- * дитина не може жувати тверду їжу;
- * дитина не намагається сказати перші слова та фрази

Додаток Ж

Спілкування - інструмент чи мистецтво?

Спілкування - одна з базових, фундаментальних людських потреб. Воно необхідне, щоб поділитися з іншими почуттями і переживаннями (відчути себе людиною). На основі спілкування виникають усі інші соціальні потреби: афіліація (потреба в емоційному контакті), соціальна підтримка, атракція (позитивні почуття по відношенню до іншої людини), дружба, любов.

На відміну від тварин, які спілкуються на рівні рефлексів, людина відображає дійсність за допомогою мислення. Фізіологічною основою нашого спілкування є домінування діяльності лівої півкулі мозку, де розташовані 4 важливі центри: слуху мовлення (регулює сприймання мови на слух та її розуміння); руху мовлення (відповідає за вимову та силу голосу); зору мовлення (відповідає за читання); графічний центр (відповідає за писемне мовлення). У нормі оволодіння комунікацією здійснюється у дитини в 3 етапи: домовленнєвий (від народження до 11-12 місяців); початкове оволодіння мовою (1-3 роки); оволодіння граматичною структурою мови (до 7 років).

У межах повсякденного спілкування ми користуємося приблизно 2 тисячами слів, хоча дипломований перекладач іноземної мови знає 4-6 тисяч слів, а видатний письменник або поет - до 20-25 тисяч слів.

Метою нашої комунікації, зазвичай, є один із 3-х варіантів: обмін інформацією, взаєморозуміння (переконання), забезпечення взаємодії. Незважаючи на те, що мовленнєві навички за своєю природою є механічними, комунікативні вміння завжди мають творчий характер, адже умови спілкування ніколи не повторюються - кожна розмова унікальна! Мовленнєві навички мають як індивідуальні, так і національні, гендерні та інші відмінності.

Спілкування в його здоровому, екологічному контексті здійснюється за допомогою різних видів мови (вербальних засобів) та системи невербальних засобів. У нашому спілкуванні величезну роль відіграють жести, міміка, пантоміміка, дистанція, різні характеристики голосу (тембр, темп, інтонація, паузи). Невербальна комунікація становить до 70 % усієї інформації, яку ми сприймаємо. Із загального часу комунікації ми: 9 % - пишемо; 16 % - читаємо; 30 % - говоримо; 45 % - слухаємо.

Навіть спілкуючись однією мовою і непогано нею володіючи, ніхто з нас не застрахований від утворення комунікативних бар'єрів - психологічних перепон різного походження, які реципієнт (людина, що сприймає інформацію), установлює на шляху небажаної, втомлюючої або небезпечної інформації. Це можуть бути бар'єри розуміння, соціально-культурного розходження, відносин (авторитету). При токсичному варіанті спілкування бар'єри створюються спонтанно або штучно у вигляді домінування, уникнення, ігнорування, пасивної агресії та інших видів маніпулятивної поведінки.

Спілкування може бути різним - приємним, захоплюючим, підтримуючим, байдужим, зневажливим, ніщивним. Але якби кожний замислився хоч на мить, скільки нейронних зв'язків знищує один лише крик або мовчазна образа, жити в світі стало б трішечки краще!

Спілкування, що зцілює

Екологічність, насамперед, передбачає безпеку. Це стосується не лише захисту навколишнього середовища, але й нашого повсякденного міжособистісного спілкування - з рідними, колегами, друзями.

Людина, здатна побудувати міцні екологічні відносини, засновані на повазі та прийнятті інших, оточує себе такими ж людьми і відчувається комфортно та безпечно, отримуючи довіру, підтримку, позитивні емоції. Протилежним варіантом є токсичне спілкування, що позбавляє сил, знижує самооцінку, працездатність, життєвий тонус. Проблеми, які виникають у взаєминах, з'являються переважно внаслідок непорозуміння, небажання почути, поставити себе на місце іншого, нехтування особистими межами, проєктування власної картини світу тощо.

Постійний конфліктний фон запускає в мозку людини стресові «реакції виживання» (бій, біжи, завмири), які значно звужують «вікно толерантності» (здатність адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні подразники-тригери), гальмують усі пізнавальні процеси та особистісний розвиток.

Різкі перепади надмірних збуджуючих і гальмівних процесів нервової системи (озлобленість, агресія, пригніченість, розслаблення, апатія, та ін.) призводять до появи різних психосоматичних захворювань: неврозів, ГРЗ, шлункових розладів, алергій тощо. Можуть виявлятися (особливо у дітей) зміни навіть на генетичному рівні.

Створення безпечного підтримуючого екологічного простору для такого спілкування в міжособистій взаємодії - необхідна умова роботи психолога, педагога, лікаря (як і представників інших професій типу "людина-людина"), а також важливий інструмент збереження і відновлення ментального здоров'я кожного з нас.

Сучасний підхід до психічних захворювань, на думку відомого американського психолога-травмотерапевта Бессела Ван дер Колка, ігнорує 4 важливих істини:

- наша здатність лікувати рани одне одного не менша, ніж здатність завдавати їх; відновлення взаємин з іншими людьми є необхідною умовою відновлення добробуту;
- мова дарує нам владу змінювати себе та інших, адже завдяки їй ми можемо ділитися досвідом, давати визначення тому, що знаємо, і знаходити спільне відчуття сенсу;
- ми здатні регулювати власну фізіологію, включно з деякими так званими мимовільними функціями тіла й мозку, за допомогою дихання, рухів, доторків;
- ми можемо змінювати соціальні умови, щоб створити безпечне і сприятливе середовище для дітей та дорослих.

Коли ми ігноруємо ці невіддільні аспекти своєї природи, то позбавляємо людство можливості відновлюватися після травми і загоювати свої рани. Людині важливо почуватись учасником процесу зцілення, а не просто “пацієнтом” (Бессел Ван дер Колк. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому, 2024).

Екологія спілкування - сучасний актуальний міждисциплінарний напрям, який поєднує психологію, педагогіку, риторику та створює безпечне підтримуюче середовище для відновлення емоційних ресурсів людини і розвитку її особистості.

Шляхи до екологічного спілкування:

- розвиток умінь ефективної комунікації (адекватне донесення, сприймання і розуміння інформації; організація взаємодії та спільної діяльності; розв’язання суперечок і конфліктів);
- усвідомлення та відстеження емоційного стану, як власного, так і інших учасників взаємодії;

- удосконалення навичок саморегуляції та корегуляції;
- поважне та емпатійне ставлення до всіх учасників міжособистої взаємодії.

Світ кожної людини - прекрасний і неповторний! І лише від нас залежить, берегти його або руйнувати!

Додаток К

Правила позитивної мови

*“Кажіть те, що маєте на увазі, майте на увазі те, що говорите і
будьте уважні до того, як ви це говорите”*

(Александра Соломон. Не бійся любити, 2021)

“Ну, що б, здавалося, слова...” - влучно написав свого часу Тарас Шевченко. Їх красу і силу століттями звеличували філософи, письменники, поети:

Заговори, щоб я тебе побачив (Сократ).

Чудова думка втрачає всю свою цінність, якщо вона погано висловлена (Вольтер).

Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування (А. де Сент-Екзюпері)

Слово - зброя. Як і всю зброю, його треба чистити й доглядати (М.Рильський).

Страшні слова, коли вони мовчать (Л. Костенко) ...

Мова має величезний естетичний, моральний, національно-патріотичний потенціал. Слово - потужний інструмент мистецтва, психології, освіти, політики, реклами.

Не менш важливою є мова нашого повсякденного спілкування. Ви, напевно, помічали, як одна людина ніби обіймає своїми словами, а інша - завдає майже фізичного болю.

Для здорової комунікації важливий взаємообмін: говорити і слухати, бачити і чути. Бути щирим. Відчувати емоційний стан співрозмовника. Правильно зчитувати невербальні сигнали. Розуміти прямий і прихований контекст спілкування. Для ефективного коннекту (співналаштування, зв'язку, взаємодії) має значення не лише зміст сказаного, а й форма, яку ви обираєте для свого висловлювання.

Основні правила «позитивної мови»:

1. Висловлюємося в категоріях бажань, а не страхів, без часток “НЕ” (Замість «Не хочу хворіти» - «Хочу бути здоровим»).

2. Персоніфікуємо висловлювання (Не “Всі люди знають...”, а «Я думаю, що ...»).

3. Відповідаємо за власні емоції та почуття (Не “Він мене вибісив...”, а “Я гніваюсь, коли він...”)

4. Замінюємо шкідливі слова на корисні.

Шкідливі слова:

Повинен, мушу – демотивуючі слова, краще змінити їх на «можу», «хочу», «віддаю перевагу».

Може бути, спробую - слова уникнення відповідальності. Спроба означає «зробити це лише подумки без реальних дій».

Завжди і ніколи – обмежуючі слова, які викликають відчуття безнадійності та безпорадності.

5. Замість «Ти-висловлювання» використовуємо «Я-повідомлення».

Коли ми починаємо свою фразу з «Ти» («Ти знову запізнилася на зустріч і навіть не зателефонувала!»), ми обираємо форму звинувачення, спонукаючи співрозмовника до захисної позиції.

«Я-висловлювання» повідомляє іншій людині про ставлення до того, що відбувається, без звинувачень та вимог щось змінити. Ця техніка передбачає опис почуттів, конкретної поведінки, яка їх викликала, та інформацію про бажане вирішення ситуації.

Схема «Я-висловлювання»:

Я відчуваю... (емоція);

коли... (поведінка);

і я хочу... (бажаний результат).

Я засмучуюсь і дратуюсь, коли ти запізнюєшся на нашу зустріч і не попереджаєш. Будь ласка, намагайся краще розраховувати свій час.

Принципово важливим компонентом правильної мови є дотримання мовних норм, відмова від ненормативної лексики, слів-паразитів, не виправданого ситуацією сленгу. Експериментально доведено, що лайка, нецензурні слова енергетично впливають не лише на емоції і мозок людини. Вони змінюють, наприклад, структуру води, впливають на інтенсивність зростання квітів, навіть можуть знижувати надої у корів.

Величезну роль відіграє тональність, темп, емоційне забарвлення мови. Напевне, ви не хотіли б, щоб вам освічувались у коханні так, ніби читають нотації або відповідають у класі біля дошки.

Вся наша взаємодія - це, по суті, комунікація. І коли одна сторона замість обговорення проблеми обирає ображатись і мовчки ігнорувати іншу, то в цьому випадку мовчання - аж ніяк не золото! Замовчування інформації, блокування в соціальних мережах, уникнення спілкування та інші види «мовчанки» - потужні інструменти маніпуляції з негативними психологічними наслідками.

Говоріть позитивною мовою і будьте здорові та щасливі!!!

Страхи і секрети публічного виступу

Публічний виступ - один із найбільш психологічно складних видів соціальної діяльності. Страх публічного виступу посідає почесне місце у першій п'ятірці серед найпоширеніших соціальних фобій людей цивілізованого суспільства.

Виступати публічно - це означає мати:

- достатній, здоровий рівень агресії для того, щоб проявлятися, заявляти про себе;
- адекватну самооцінку й упевненість у своїй компетентності;
- готовність до відкритого, щирого діалогу;
- здатність витримати ситуацію оцінювання і критику (бути не прийнятим, засудженим, відкинутим тощо).

Дуже часто негативний попередній досвід (родом із дитинства) змушує людину відмовлятися від різних можливостей і перспектив: цікавих проєктів, пошуку однодумців, просувань у кар'єрі тільки через непереносний рівень тривоги, який збільшується в рази у подібних ситуаціях. Так формується "синдром самозванця" та інші несприятливі психологічні стани.

Згадуючи перший лекторський досвід в університеті, я б оцінила свій рівень тривожності приблизно в 8-9 балів із 10. Після кожної прочитаної лекції в великій аудиторії (понад 100 студентів), я викреслювала червоним кольором у календарі цей день і нарешті видихала з полегшенням. Сьогодні, маючи 25-річний досвід викладання, перед виступом, особливо у незнайомій аудиторії, я теж відчуваю деяке хвилювання, але це більше схоже на стан спортсмена перед стартом, який збільшує концентрацію, додає натхнення й підвищує мотивацію.

Одним із важливих секретів публічного виступу є психологічне налаштування, яке містить і роботу над власною самооцінкою, й підключення адекватних засобів саморегуляції (дихальні вправи, емоційне налаштування, самонавіювання, візуалізація та ін.). Ураховуючи, що мозок тренується лише в дії, корисно змодельовати ситуацію майбутнього виступу, потренуватися кілька разів перед дзеркалом, або виголосити промову рідним/друзям (включно з домашніми улюбленцями). Не менш важливе вміння встановити контакт з аудиторією, налаштувати на спільну діяльність (вербальними і невербальними засобами виявити і продемонструвати відкритість, щирість, викликати співроздуми і співпереживання, сформувати почуття “ми”).

Окрім психологічного налаштування, успіх публічного виступу містить низку чинників, які визначає риторика. В процесі будь-якого публічного виступу можна виділити 3 складові (або модуси):

Логос – засоби впливу, що апелюють до розуму (система аргументів).

Етос – ті, що привертають увагу до моральних принципів, норм людської поведінки (етичні якості оратора).

Пафос – звертаються до почуттів (почуття і емоції, які оратор своїм виступом викликає в аудиторії).

Для успішної промови оратору варто актуалізувати всі 3:

1) створити власний позитивний образ в аудиторії (привернути етосом);

2) розробити промову відповідно до правил побудови обґрунтувань певних тверджень (переконати логосом);

3) викликати емоції, які сприятимуть закріпленню бажаного враження у слухачів (схвилювати пафосом).

Велике значення для успішного виступу перед аудиторією має перше враження. Воно є найбільш сильним і яскравим. 55% інформації визначається тим, що люди бачать при першій зустрічі; 38% - тим, що вони чують; 7% інформації - тим, що говорять (власне текстами співрозмовників). І у вас *не буде другого шансу створити перше враження!*

Важливим елементом успішного виступу, крім вербальних засобів, є доцільні жести та міміка, правильно обрана дистанція спілкування.

Також слід урахувати мову одягу та кольорів. Оратору для публічного виступу варто віддати перевагу діловому стилю (для чоловіків і жінок це костюм переважно сірого або синього кольору). Такий одяг не пригнічує людину і у слухачів є можливість зосередитись на самій промові. Якщо головна мета оратора – це переконання аудиторії, йому краще уникати одягу яскравих насичених кольорів, занадто модного одягу, числених прикрас та інших компонентів, які будуть перевантажувати увагу слухачів.

Впродовж публічного виступу слухачі відправляють оратору зворотні невербальні сигнали. Їх можна звести до 3-х головних:

- слухачі стають більш розслабленими, їх пози і жести відкриті;
- слухачі підсуюються ближче, ті, на кого вдалося вплинути оратору, часто схиляються в його бік, а ті, хто дотримується іншої думки, відхиляються назад;
- слухачі підтримують візуальний контакт з оратором.

Якісно підготовлений публічний виступ (особливо у знайомій, позитивно налаштованій аудиторії) - це завжди помірний контрольований стрес, який можна розглядати як дієвий засіб тренування резильєнтності (стресостійкості).

Виступайте з користю, спілкуйтесь із задоволенням!!

Міжнаціональні розходження в міміці і жестах

При міжнаціональному спілкуванні, у випадку відсутності мовного розуміння, на перший план можуть виходити міміка і жести. Сукупність міміки, жестів і поз — це дійсна, хоча і безсловесна, мова. Але, як і будь-яка мова, вона в кожного народу своя. Той самий виразний жест у різних народів може мати зовсім різне тлумачення. От тут-то і стають можливими різні непорозуміння. Так, жест запрошення в японців збігається з нашим жестом прощання. Вказівний же жест японця є жестом жебрака для американця. З цієї причини останні нерідко скаржаться на вимагання порт'є в японських готелях, хоча японські порт'є тим і відрізняються від усіх порт'є світу, що не беруть чайові.

Майже половина арабів, латиноамериканців і представників народів Південної Європи торкаються один одного в процесі спілкування, у той час як це не характерно для народів Східної Азії і практично виключено для індійців і пакистанців. З погляду латиноамериканця, не торкатися під час бесіди партнера означає поводитися холодно. Італійці переконані, що так поведуться недружелюбні люди. Японці ж вважають, що торкатися співрозмовника людина може тільки при повній втраті самоконтролю або вражаючій недружелюбності чи агресивних намірах. Тому, якщо під час переговорів з японцями вам захочеться по-дружньому поплескати партнера по плечу, ви ризикуєте нажити собі найбільшого недруга.

Якщо в Голландії ви повернете вказівним пальцем біля скроні, маючи на увазі якусь дурість, то вас не зрозуміють, тут цей жест означає дотепно сказану фразу. Говорячи про себе, європеєць показує на груди, а японець — на свій ніс.

У США «нуль», утворений великим і вказівним пальцями, означає

«Все о'кэй», в Японії — гроші, а в Португалії й деяких інших країнах цей жест використовується як непристойний.

Німці часто піднімають брови в знак захоплення чиеюсь ідеєю. Те саме в Англії буде розцінене як вираження скептицизму.

Француз й італієць, якщо вважають ідею нікчемною, виразно стукають по своїй голові. Німець, стукаючи себе долонею по чолю, немов би говорить цим «Так ти з розуму зійшов». А британець і іспанець цим же жестом показують, що вони задоволені собою. Якщо голландець, стукаючи себе по чолю, витягує вказівний палець вгору, то це означає, що він по достоїнству оцінив ваш розум. Палець же убік вказує на те, що у вас «не все в порядку з головою».

Найбільш експресивна мова жестів у Франції. Коли француз чимось захоплений, він з'єднує три пальці, підносить їх до губ, високо піднявши підборіддя, посилає в повітря ніжний поцілунок. Якщо ж він потирає вказівним пальцем основу носа, то це означає, що він попереджає: «Тут щось нечисто», «Обережно», «Цим людям не можна довіряти».

Постукування італійцем вказівним пальцем по носі означає: «Бережіться, попереду небезпека, вони щось замишляють». Цей же самий жест у Голландії означає: «Я п'яний» чи «Ти п'яний», а в Англії — конспірацію і секретність.

Рух пальця зі сторони в сторону у США, Італії може означати легкий осуд, погрозу чи заклик прислухатися до того, що сказано. У Голландії цей жест означає відмову. Якщо ж треба жестом супроводити догану, то вказівним пальцем водять зі сторони в сторону.

У деяких країнах Африки сміх — це показник засмучення чи навіть замішання, а зовсім не прояв веселощів.

У спілкуванні ми не надаємо особливого значення лівій чи правій руці, однак з цим треба бути дуже обережним у близькосхідних країнах: не здумайте простягнути кому-небудь гроші чи подарунок лівою рукою.

У тих, хто сповідує іслам, ліва рука вважається нечистою, тому ви можете образити співрозмовника. Аналогічна ситуація й з ногами, їм також приписується нечиста сила. Саме тому в мусульманських народів не прийнято під час бесіди, сидячи на стільці, закидати ногу на ногу.

Звичай представників багатьох арабських народів розташовуватися під час бесіди набагато ближче до партнера, у тому числі й до жінки, ніж це прийнято, наприклад, у європейців та представників інших культур.

Жителі США звичайно ведуть розмову, розташовуючись на відстані не ближче 60 см один від одного, латиноамериканець у розмові з жителем США прагне наблизитися до співрозмовника. Якщо запитати північного американця, яка його думка про латиноамериканця, то він відповість, що той занадто наполегливий і претендує на встановлення занадто близьких стосунків. А латиноамериканець у відповідь на те ж питання скаже, що його співрозмовник - зарозуміла і гордовита людина. І обоє, таким чином, помиляться у своєму судженні, оскільки під час розмови порушилася звична для кожного з них дистанція.

Існують значні розходження в народів і у відношенні сприйняття простору.

Так, американці звикли працювати або у великих приміщеннях, або, якщо приміщень небагато, тільки при відкритих дверях, оскільки вважають, що «американець на службі зобов'язаний бути відкритим для навколишніх». По-американськи відкритий кабінет свідчить про те, що хазяїн на місці і йому нічого приховувати від сторонніх очей.

Багато хмарочосів у США побудовані зі скла і проглядаються майже наскрізь Тут усі, починаючи від директора фірми і кінчаючи посильним, постійно на очах. Це створює у службовців цілком визначений стереотип поведінки, викликаючи відчуття, що «усі спільно роблять одну загальну справу».

У німців подібне робоче приміщення викликає лише засмучення. У них воно повинно бути обладнане надійними (нерідко подвійними) дверима. Розкриті навстіж двері символізують безладдя.

Для американця відмова розмовляти з людиною, що знаходиться з ним в одному приміщенні, означає крайню ступінь негативного до нього ставлення. В Англії — це загальноприйнята норма. Тут, взагалі, не вважається грубим зберігати мовчання, навпаки, грубим вважається занадто багато говорити, тобто силоміць нав'язувати себе іншим. В Англії ніколи не потрібно боятися мовчати. Але, якщо ви говорите занадто багато, у шокованих цим англійців відразу з'являється підстава не довіряти вам. І якщо вони не розмовляють з вами, то не від злої волі чи від поганих манер, а з страху втягти вас у бесіду, яка може вас не цікавити.

В Англії американців вважають такими, що нестерпно голосно говорять, відзначаючи їхню інтонаційну агресивність. Останнє пояснюється тим, що американців змушує висловлюватися привселюдно їхня повна прихильність до співрозмовника, а також тем, що їм нічого ховати. Англійці ж, навпаки, регулюють звук свого голосу рівно настільки, щоб їх чув у приміщенні тільки співрозмовник. В Америці ж подібна манера ведення ділової розмови розглядається як «шепотіння» і не викликає нічого, крім підозри.

Основа звичайної розмови між єгиптянами — протести. Двоє респектабельних єгиптян можуть голосно кричати один на одного, причому створюється враження, що валиться їхня багаторічна дружба. Насправді ж вони вирішують, хто до кого повинен прийти пообідати. Якщо вас запрошують зайти в гості на чашку чаю, ви повинні чемно відхилити пропозицію, принаймні, з десяток разів, перш ніж дати згоду.

Серед народів світу араби Сирії і Лівану відрізняються найбільшими етнокультурними особливостями мови жестів. Іншому спостерігачеві їх часта, інтенсивна і різноманітна жестикуляція здається

навмисною.

Використання міміко-жестових засобів тут не вважається проявом вульгаризму, тому жести активно застосовуються у всіх сферах життя. Нерідко вони використовуються разом з експресивною мімікою і супроводжуються нерозбірливими звуками (цокіт, присвистування й ін.), вигуками і цілими словесними формулами.

Необхідно звертати увагу і на колір, оскільки в різних країнах існують свої кольорові переваги і кольорові антипатії. Наприклад, червоний колір люблять у Мексиці, Норвегії, Іраці, але не люблять в Ірландії. У Китаї цей колір означає знак удачі, щастя, достоїнства, а в Індії — життя, дія, ентузіазм. Рожевий колір, так само як і блідо-голубий, в американців асоціюється з косметикою. Оранжевий, стимулюючий емоційну сферу, що створює відчуття благополуччя і веселощів, дуже люблять голландці. Жовтий колір швидше всіх інших привертає увагу і довше зберігається в пам'яті. У Бразилії це колір розпачу, а в сполученні з фіолетовим – символ хвороби. Для мусульман Сирії – це колір смерті, в Росії – сприймається як колір розлуки, зради, а в Китаї він найбільш популярний після червоного.

Зелений люблять у Мексиці, Австралії і Єгипті. Для мусульман – це охоронець від лихого ока. Сіро-зелений колір не люблять у Франції. Голубий для китайців – один з жалобних кольорів. У Бразилії – це символ смутку. Не популярний він також у Перу.

Білий – один із найулюбленіших у Мексиці, а в Китаї, навпаки, – колір жалоби і знак небезпеки. Для арабів вважається образливим поєднання білого і блакитного кольорів (кольору національного прапора Ізраїлю).

Інтерпретація жестів

В усьому світі основні комунікаційні жести не відрізняються один від одного. Коли люди щасливі, – вони посміхаються, коли сумні –

похмурі, коли ж сердяться – у них сердитий погляд. Кивання головою майже в усьому світі означає «так» чи твердження.

Жест потискування плечима є гарним прикладом універсального жесту, який означає, що людина не знає чи не розуміє про що мова. Цей комплексний жест, який складається з трьох компонентів: розгорнуті долоні, підняті плечі, підняті брови.

У той же час інтерпретація інших типових жестів у різних націй може бути зовсім протилежною.

Жест «О'Кей» чи коло, утворене пальцями рук.

Цей жест був популяризований в Америці на початку 19 століття, головним чином, пресою, яка в той час почали компанію по скороченню слів і ходових фраз до їхніх початкових букв. Існує багато думок щодо того, що означають ініціали «ОК». Деякі вважають, що вони означали «all correct» – усе правильно, але потім, у результаті орфографічної помилки, змінився в «Oll - correct». Інші говорять, що це антонім до слова «нокаут», що по-англійському позначається буквами К.О. Є ще одна теорія, відповідно до якої ця аббревіатура від імені «old Kinderhoor», місця народження американського президента, що використовував ці ініціали (О.К.) як гасло в передвиборчій компанії. Яка з цих теорій є правильною, ми ніколи не довідаємося, але схоже, що коло саме по собі позначає букву «О» у слові О'кей. Значення слова «ОК» добре відоме у всіх англomовних країнах, а також у Європі й Азії, у деяких же країнах цей жест має зовсім інше походження і значення. Наприклад, у Франції він означає «нуль», у Японії він значить «гроші».

Піднятий догори великий палець.

В Америці, Англії, Австралії і Новій Зеландії піднятий угору великий палець має кілька значень. Звичайно він використовується при «голосуванні» на дорозі, у спробах „піймати” машину. Друге значення – «все в порядку». У деяких країнах, наприклад, Греції цей

жест означає «заткнися», тому можете собі уявити стан американця, який намагається цим жестом „піймати” машину на грецькій дорозі! Коли італійці рахують від 1 до 5, цей жест означає цифру «1». Коли рахують англійці чи американці, великий палець означає цифру «5». Жест піднятого великого пальця в сполученні з іншими жестами використовується як символ влади і переваги, а також у ситуаціях, коли хто-небудь вас хоче «роздавити пальцем».

V-подібний знак пальцями.

Під час другої світової війни Уїнстон Черчілль популяризував знак «V» для позначення перемоги, але для цього позначення рука повинна бути повернена тильною стороною до співрозмовника. Якщо ж при цьому жесті рука повернена долонею до мовця, то жест набуває іншого значення – «замовчи». У більшості країн Європи, однак, V жест у будь-якому випадку означає «перемога», тому, якщо англієць хоче цим жестом сказати європейцю, щоб він замовчав, той не зрозуміє, яку перемогу мав на увазі англієць. У багатьох країнах цей жест також означає цифру «2».

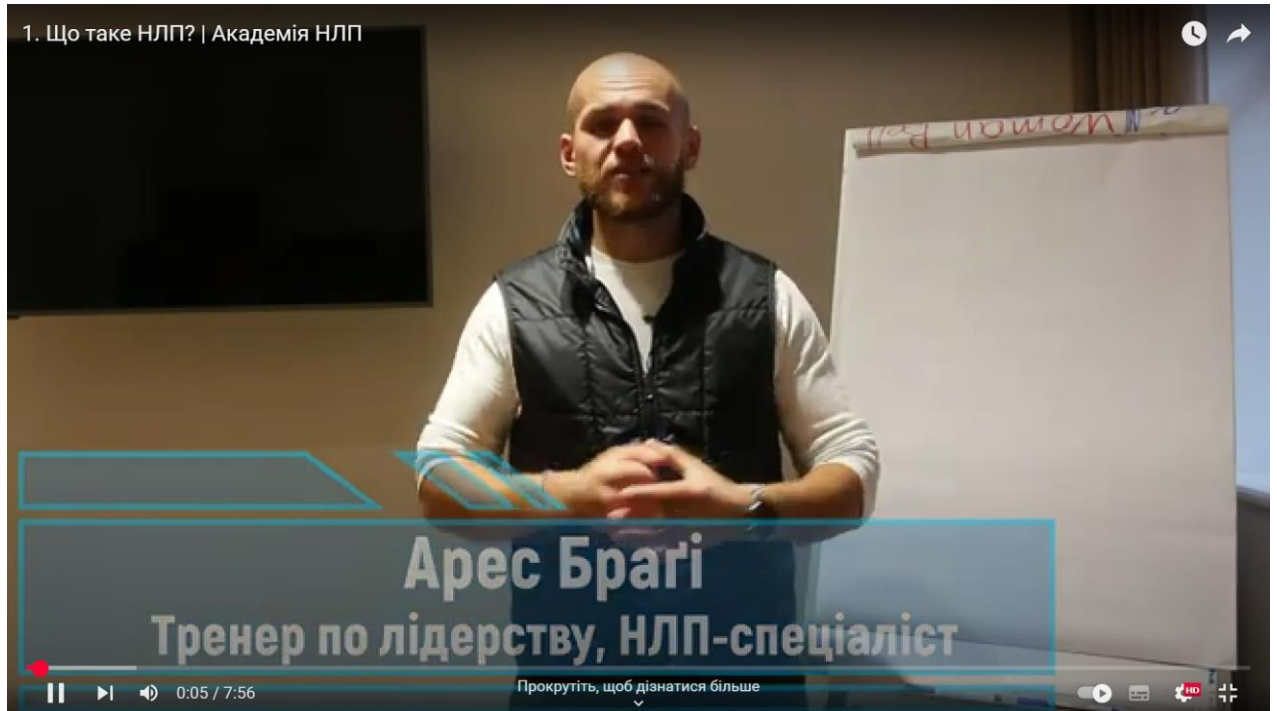
Становище в суспільстві і багатство жестикуляції.

Існує пряма залежність між соціальним статусом, владою, престижем людини і його словниковим запасом. Іншими словами, чим вищим соціальний чи професійний стан людини, тим кращою є її здатність спілкуватися на рівні слів і фраз, у той час як менш освічена чи менш професійна людина буде частіше покладатися на жести, а не на слова в процесі спілкування.

Відеоматеріали з теми “Нейролінгвістичне програмування”

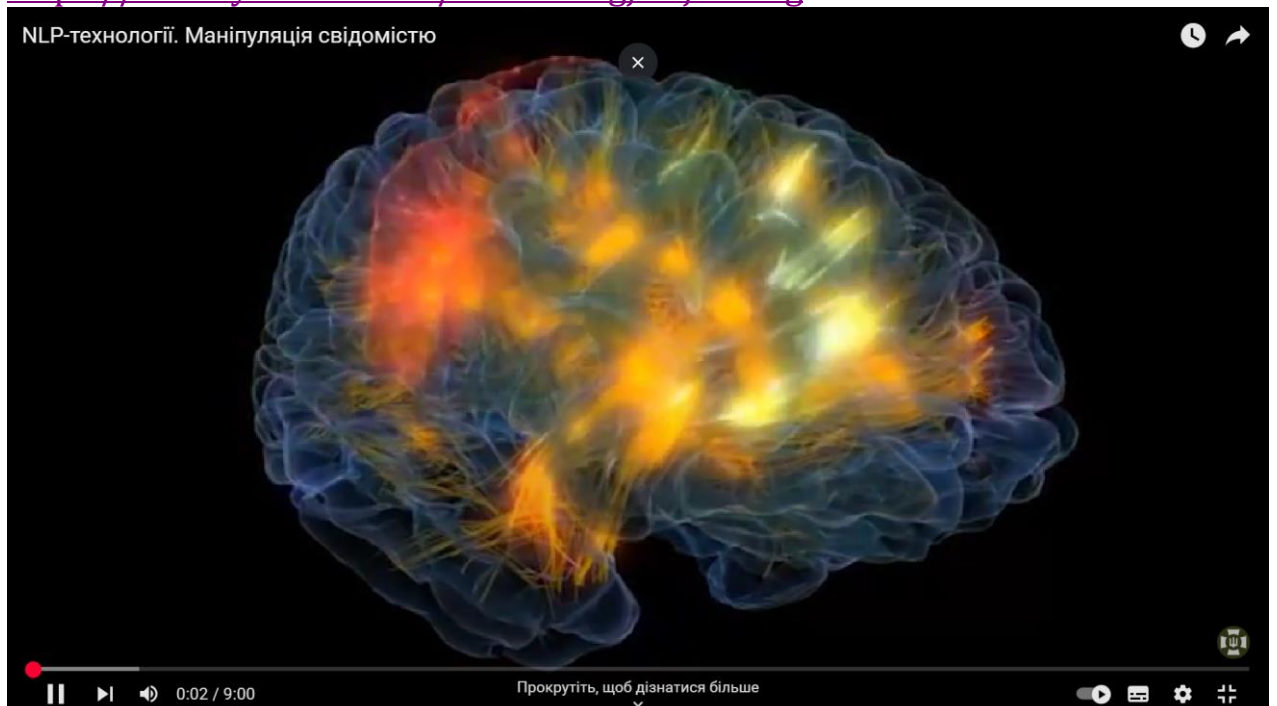
Що таке НЛП? | Академія НЛП

https://www.youtube.com/watch?v=6kbJINo3_VA

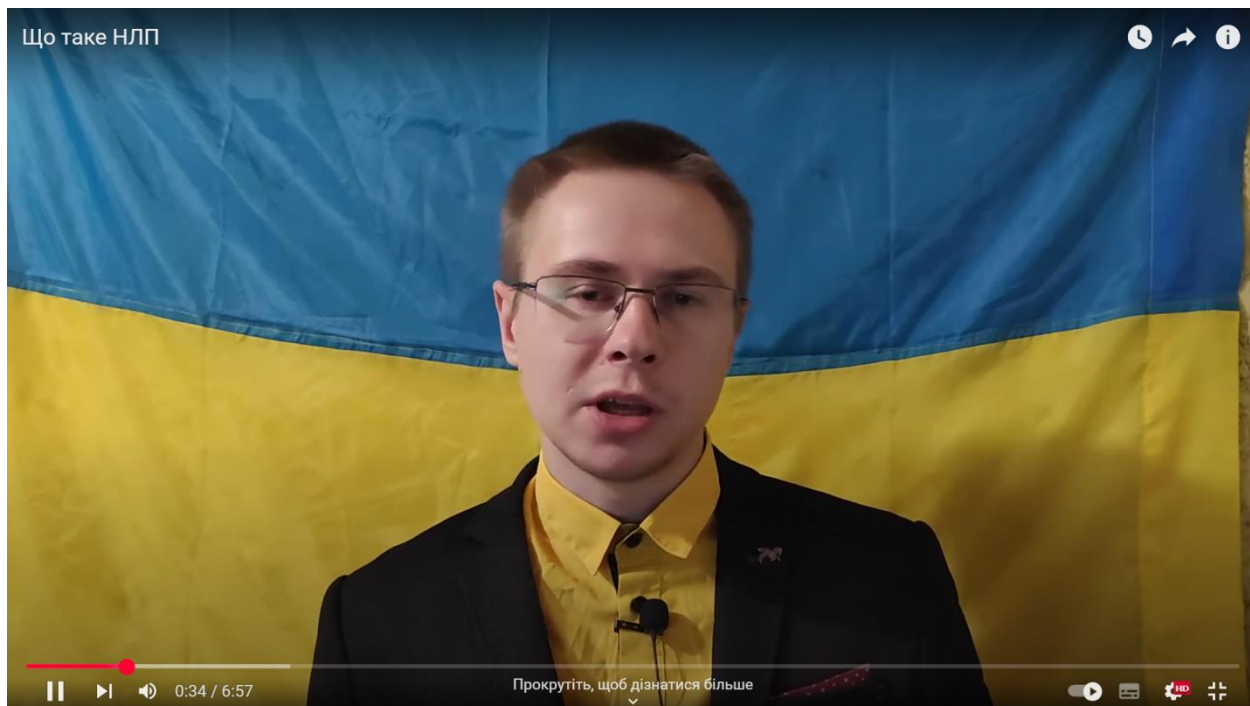
NLP-технології. Маніпуляція свідомістю

<https://www.youtube.com/watch?v=gjlr9jHRB0g>

Що таке НЛП

<https://www.youtube.com/watch?v=PP5KKOATWCI>

Навчально-методичне видання

СЕРЕДА
Ірина Валеріївна

ПСИХОЛІНГВІСТИКА

*Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів із вивчення курсу*

НУК імені адмірала Макарова